

Ғайрат ҲАМРОЕВ,
Жўрабек БЕГИМҚУЛОВ

ГЕРАЛЬДИКА

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ
ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

**Ғайрат Ҳамроев,
Жўрабек Бегимқулов**

ГЕРАЛЬДИКА

Ўқув-услубий қўлланма

«Tamaddun» нашриёти
Тошкент–2016

УЎК: 821.512.133-1

КБК: 84(5Ў)7

Ў-21

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг

25 йиллигига бағишланади.

Тузувчилар:

Ғайрат Ҳамроев,

Жўрабек Бегимқулов

Масъул муҳаррир Акбар Валиев

Тақризчилар:

А. Аманлаев. ЖДПИ – *Тарих ўқитиш методикаси кафедраси*
мудир, ф. ф. н. доц.;

Р. Холиқулов. СамДУ – *Ўзбекистон тарихи кафедраси*
мудир, т. ф. н. доц.

Ҳамроев, Ғайрат

Ў21

Геральдика: ўқув-услубий қўлланма. / Туз.:

Ғ. Ҳамроев, Ж. Бегимқулов; масъул муҳаррир: А.
Валиев. – Тошкент: «Тамaddon» нашриёти, 2016. –
88 бет.

ISBN 978-9943-377-99-8

Ушбу ўқув-услубий қўлланма олий ўқув юртларининг тарих йўналишида таҳсил олаётган талабалар, илмий тадқиқотчилар, шунингдек, ушбу соҳага қизиқувчилар учун мўлжалланган. Қўлланмада геральдика фанининг мазмун-моҳияти, турли даврларга оид герблар ва уларнинг рамзлари тўғрисида маълумот берилган.

Мазкур ўқув-услубий қўлланма Абдулла Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институти Илмий кенгашининг 2015 йил декабр ойидаги 5-сонли баённомасига асосан нашрга тавсия этилган.

УЎК: 821.512.133-1

КБК: 84(5Ў)7

ISBN 978-9943-377-99-8

© Ғ. Ҳамроев, Ж. Бегимқулов, 2016

© «Тамaddon» нашриёти, 2016

*Мен, авваломбор, ёшларимизга қарата
айтмоқчиман: ўқинг, тарихни ўрганинг,
тарихни, ўтмишни билган одам келажак-
да адашмайди.*

Ислом Каримов

КИРИШ

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов «Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш — энг олий сподатдир» асарида: «Тарихни унутган халқ, жамият ўз йўлини йўқотади. Бундай халқ ва жамиятнинг келажаги йўқ»¹, — дея таъкидлаши республикамызда мустақиллик шарофати билан тарих фанига бўлган муносабат давлат сиёсати даражасига кўтаришганилигининг яққол исботидир.

Дарҳақиқат, мустақиллик туфайли жаҳон тарихини ҳаққоний ўрганиш имкониятига эга бўлдик. Биз бутун жаҳон тарихига бўлган қизиқишнинг ҳар қачонгидан ҳам кучайганлиги ҳамда гербшунослика оид илмий адабиётларга бўлган талабни ҳисобга олган ҳолда, мазкур ўқув-услубий қўлланмани тайёрладик.

Ушбу қўлланмани тайёрлашда «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» (12 жилдди. — Т., 2000–2006), «Всемирная история» [Москва–Минск, 1955–1965 (Т. 1–10); 1977–1983 (Т. 11–13)], Гулистон давлат университетида тайёрланган «Геральдика ва сфрагистика»² номли ўқув-услубий мажмуадан, шунингдек, хорижда нашр этилган илмий адабиётлардан, хусусан, инглиз гербшуноси Стивен Слейтер (Stephen Slater)нинг «The Complete Book of Heraldry»³ номли асарининг рус тилидаги нашридан ҳамда россиялик соҳа мутахассисларининг тадқиқотларидан фойдаланилди.

¹ *Каримов И. А.* Она yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yoʻlida xizmat qilish — eng oliy saodatdir. — Т.: Oʻzbekiston, 2015. — 109-бет.

² *Қаранг: Сангирова Д. Х., Қодирова Л. Б.* Геральдика ва сфрагистика: ўқув-услубий мажмуа. — ГулДУ, 2007.

³ *Слейтер С.* Геральдика. Иллюстрированная энциклопедия. Издание второе, переработанное и дополненное / Пер. И. Жилинской. — М.: Эксмо, 2005.

Мазкур ўқув-услубий қўлланмада фаннинг предмети ва вазибалари, геральдиканинг фан сифатида шаклланиши, мазкур фаннинг бошқа тарих фанлари билан узвий алоқадорлиги баён қилинган. Шунингдек, қўлланмада Франция, Россия ва Ўзбекистоннинг тарихий рамзлари ва герблари тўғрисида муҳим маълумотлар келтирилган.

Мазкур қўлланма олий ўқув юр்தларининг тарих йўналишида таҳсил олаётган талабалар, илмий тадқиқотчилар, АЛ, КХК, ўрта мактабларнинг ўқувчи ва ўқитувчиларига ҳамда тарих фани билан қизиқувчи китобхонларга мўлжалланган.

Ушбу қўлланмани нашрга тайёрлашда ўзларининг услубий тавсиялари билан яқиндан ёрдам берганликлари учун ЖДПИ тарих факультети декани проф. С. Абдухолиқов, тарих ўқитиш методикаси кафедраси мудир доцент А. Аманлаев, доцентлар А. Холмуродов, Р. Нурқулова, катта ўқитувчилар Ф. Тошбоев ва А. Мажидовга ҳамда мазкур кафедранинг барча профессор-ўқитувчиларига миннатдорлик билдирамиз.

Мазкур қўлланма юзасидан билдирилган фикр-мулоҳазаларни мамнуният билан кутиб қоламиз.

ГЕРАЛЬДИКА ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Геральдика герблар ва улар ҳақидаги билимлар тизимидир. Геральдика атамаси лотинча heraldus – жарчи ёки хабарчи сўзи-дан қолиб чиққан. Полякча herb, немисча erbo атамалари мерос ва меросхўр маъноларида қўлланилган. Герб бирон-бир мамлакат ёки ҳудуднинг сиёсий ва тарихий характердаги ғоялари мажмуасини, ўзига хос табиий ва ҳўжалик хусусиятлари, табиқвий таъофутларини, шахс, уруғ ва бошқаларнинг шажараларини ифодаловчи алоҳида рамзий белгидир. Герблар алоҳида шахслар, шаҳарлар, вилоятлар, давлатларга, шунингдек, ўрта аср ҳўнармандчилиқ цехлари ва савдо уюшмаларига берилган.

Геральдика моддий маданият ёдгорликлари: герб, тамға, муҳр, шишонларни ҳамда гербли ва рамзли ёзма манбаларни ўрганиш билан бирга, миллий анъаналар, ижтимоий хусусиятлар, мамлакатлараро иқтисодий ва маданий алоқаларни ўрганишга ҳам ёрдам беради. Геральдика фанининг асосий вазифаси белгиланган объектга қараб тарихий манбаларни тадқиқ этиш ва гербларда акс этган рамзларни ўрганиш орқали маълум бир даврнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий аҳволини очиб бериш, гербнинг эгаси бўлган ҳукмдорлар, сулолалар, шахслар, воқеаларни диврлаштиришдан иборат.

Геральдика қачон ва қаерда пайдо бўлганлиги маълум эмас, бироқ унинг илдизлари шимолий Европа (Голландия ва Шимолий Франция) ҳудудларида тахминан XII аср ўрталарида пайдо бўлган. Ушбу амалий тарих фанини тушуниш ва ривожланишини билиш учун ўрта асрлар жамиятига назар солиш, хусусан, ўша давр армияси тўғрисида билимга эга бўлиш керак:

улар қандай ташкил этилган, қандай жанг қилишган, нимани ўрганишган, қандай қуролланган ва кийинган. Янги қурол-яроғларнинг пайдо бўлиши билан, геральдика ўзининг дастлабки вазифасини йўқотгандай туюлади ва у анъанага содиқ ҳолда, кейинги асрлар анъаналарига хизмат қилиб, бугунги кунда ҳам ўз фаолиятини давом эттирмоқда. Ўрта аср жанглари ва рицар турнирлари натижасида дворянлар фани деб аталган геральдика атамаси пайдо бўлди.

Геральдика бир неча авлод кишиларининг тафаккурини сергаклантириб, баъзи ҳолларда ҳаяжонлантирди, кўролмаслик ва ҳатто кулишларга ҳам сабаб бўлди. Геральдиканинг сирли тили унинг предметини тушунишни қийинлаштирса-да, у ҳаққоний тарихни яратишда катта аҳамиятга эга. Баъзи олимлар геральдикани эски нафис буюмларни ўрганувчи фан деб қарашса-да, бу фан асрлар оша шонли ўтмиш хотираларини тиклашда муносиб ўрнига эга.

Герблар қайерларда жойлашган? Аксарият ҳолларда герблар ёки унинг алоҳида элементлари қурол-яроғлар, кийим-кечаклар, идиш -товоқлар, аравалар, муҳр ва тангалар, қоғоз пуллар, иншоотлар, сарой деворлари ва шиплари, қўлёзма китоблар ҳамда портретларга чизилган. Шунингдек, герблардан безак сифатида қабр тошларида ҳам фойдаланилган. Айрим гербларни бош кийим, қалқонлар, тожлар ёки руҳоний қалпоғи шаклидан таниш мумкин. Герблар буюм ва ашёларнинг тарихини аниқлашга ёрдам беради. Масалан, таниқли гербшунос В. К. Лукомский гербдаги эмблема ёрдамида подшо Михаил Фёдоровичнинг амакиваччаси Никита Иванович Романовнинг тақдирини аниқлашга муваффақ бўлган. Тепасига тож ўрнатилган темир устун шаклидаги Полша герби 30 га яқин шляхтанинг уруғини аниқлашга имкон берди. Герб шаклидаги ҳарфлар ёрдамида В. К. Лукомский бу гербнинг эгаси Брянск оқсоқоли Франц Лесьновальский эканлигини аниқлади. Шунингдек, патриарх Филарет ҳам Россияга қилган машаққатли сафари

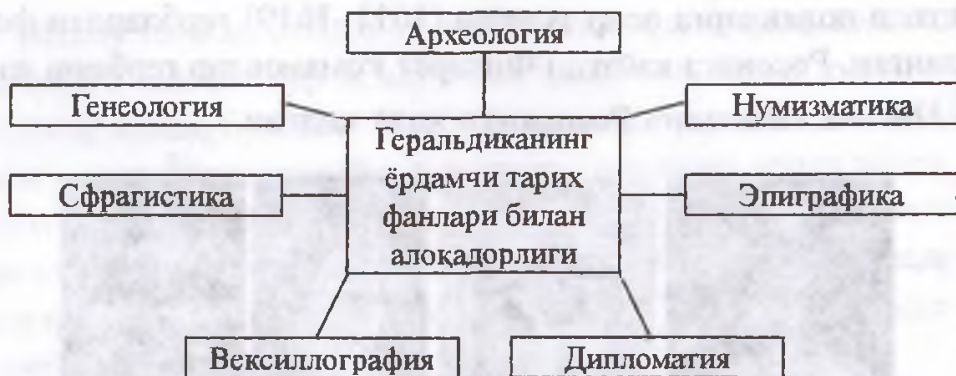
нигида полякларга асир тушган (1611–1619) герблардан фойдаланиш. Россияга қайтган Филарет Романовлар гербини жияни Пётр Иванович Романовга ҳадя қилган.

Турли ашёлардаги геральдик тасвирлар

Шундан ташқари, герблар, иқтисодий, маданий, қариндошлик алоқалари ва сулолавий никоҳларни, шу жумладан, аслзодаларни аниқлашга ёрдам беради. Жумладан, Романовларнинг асосий герби бунга мисол бўла олади. Гербнинг чап томонида Гербий Европа аслзодаларининг герблари кўрсатилган бўлиб, император oilаси XVIII–XX асрларда улар билан сулолавий никоҳлар орқали қариндош бўлишган. Улар қуйидагилар: Швейтцар Голштин герби, норвег герби, шлезвиг, голштин, стетингари, дидмарсен герблари. Гербнинг ўртасида ўнгда ольденбург герби, чапда далменгор герби жой олган.

Аmmo герб ва геральдик материал билан ишлашда ечимини топиш мушкул бўлган турли муаммоларга дуч келамиз. Геральдика билан таниш бўлмаган тарихчи учун герб ўзига хос танишмоқ бўлиб қолаверади. Ҳатто герб ва унинг тавсифини тўғри ўқий олган ҳолда ҳам, гербда берилаётган барча маълумотни тўғри баҳолай олмаслик мумкин. Масалан, нима учун герб у ёки бу буюмда тасвирланган, унинг бошқа гербларга нисбатан қандай, ўша даврда юз берган тарихий ҳодисаларда унинг ўрни қандай бўлган ва ҳ.к. Шундай қилиб, тарихчининг геральдика билан таниш бўлиши бу муҳим манбанинг аҳамиятини тўғри баҳолаш зарурияти билан боғлиқ.

Герблар тарихий билимларнинг кўплаб соҳалари: дипломатия, сфрагистика, нумизматика ва бошқаларда ўзига хос манба вазифасини бажаради. Геральдика вужудга келган иттифоқлар, ҳудудий ўзгаришлар, ҳукмрон табақа ўртасидаги сулолавий ниқоҳларни акс эттирган ҳолда демографик жараёнлар ва сиёсий тарих тўғрисида қимматли маълумотларни бера олади. Нафақат сиёсий ва ижтимоий тарих соҳасида, балки ўрганилаётган даврнинг психологик муҳитини қайта тиклашда ҳам геральдик материаллардан самарали фойдаланиш мумкин. Масалан, ўрта асрлар хроникаси, сиёсий ва бадий адабиётларида герблар тавсифи кўп учрайди. Герблар ўз даврининг ҳукмрон табақалари менталитетига хос бўлган хусусиятларни ҳам ўзида акс эттиради.

Геральдика фанининг асосий вазифаси умумий тарзда геральдиканинг пайдо бўлиши ва ривожланиши билан танишиш, герб элементларини таҳлил қилувчи ва тизимга солувчи назарий ёки расмий геральдиканинг асосларини, геральдик атамаларни, алоҳида мамлакатлардаги геральдиканинг ўзига хос хусусиятларини таснифлаш, гербнинг алоҳида ва аҳамиятли жиҳатларини қайд этишдан иборат.

Геральдика билан илк танишувнинг мақсади гербни «ўқий» олиш, унинг хронологиясини аниқлашдир. Гербшуносликнинг бугунги аҳволи ва геральдик адабиётларнинг камлиги бу соҳада иш олиб боришни қийинлаштиради. Ҳатто геральдика билан махсус шуғулланувчи мутахассислар учун ҳам гербни дарҳол

ли тўлиқ таҳлил қилиш охиригача ҳал қилиниши мураккаб бўлган масаладир. Аммо бу ҳолат муҳим тарихий манба бўлган гербларни ўрганишдан воз кечишга олиб келмаслиги керак. Бизнингча, бу ўринда геральдик маълумотдан тарихий тадқиқотда муҳим манба сифатида самарали фойдалана олиш мумкин. Шу жиҳатдан геральдика фанини ўрганиш долзарб аҳамиятга эга.

Геральдика ривожланишининг дастлабки давларида охирига етмаган масалалар мавжуд бўлиб, ҳозирга қадар герблар генезисига боғлиқ кўплаб муаммолар ўз ечимини топмаган. Масалан, нимани герб деб ҳисоблаш, унинг пайдо бўлиш сабаблари ва вақти муаммоси. Бу хусусда турлича фикрлар мавжуд. Геральдиканинг пайдо бўлиш вақти ҳақида гап кетганда, *биринчидан*, қалқонларга бирор-бир тасвирини тушириш анъанасининг даврдаёқ мавжуд бўлганлигини; *иккинчидан*, гербларга уруғчилик тимсолларининг кўпчилиги кирганлигини ҳисобга олиш зарур. (Гербларнинг пайдо бўлиши ва ривож топиши масаласини биз кейинги мавзуда батафсилроқ кўриб чиқамиз). Аммо қалқонга туширилган тимсол ҳали тўлиқ маънода герб дегани эмас. Бу тимсоллар ўзида аниқ ижтимоий, ҳуқуқий муносабатларни акс эттира бошлаганидан сўнггина ҳақиқий гербларга айланди дейиш мумкин.

ИЛК ГЕРАЛЬДИК ШАКЛЛАР ВА ГЕРАЛЬДИКА ФАНИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ

Баъзи манбаларга кўра, геральдика Буюк Карл ворислари давридан бошланган. Бирок анъанавий тарзда герблар XI асрда пайдо бўлган деб ҳисобланади. Аммо бу маълумотни тасдиқловчи далиллар жуда оз ва исбот талаб этади. 1080 йилги Байо гобеленидаги (деворга осиладиган суратли гилам) гербни эслатувчи қалқондаги тасвирлар бунга мисол бўла олади. XI аср уруши ҳаққоний акс эттирилган мазкур гобеленда Нормандия

герцоги Вильгельм I нинг Гастингсдаги ғалабаси (1066) тасвирланган. Уруш эпизодларда норман рицарларининг қалқонларида маълум белгилар тасвирланиб, бироқ уларни геральдик шакл деб ҳисоблаш қийин. Гастингсдаги жангда нормандияликларнинг қалқонларида эмас, қўмондонлар қўлидаги штандарт ва байроқчаларида геральдик шакллар акс эттирилган. Ангънавий геральдик тафаккурнинг бошланиши ушбу воқеалардан юз йил кейин бошланган.

**Салибчиларининг юришга
отланиши**

**Гастингсдаги
жанг тасвири**

Вильгельм фотиҳнинг Гастингсдаги ғалабасидан ўттиз йил ўтиб Византия маликаси Анна Комнина (1083–1148) биринчи Салиб юришларида иштирок этиш учун Византияга етиб келган франк рицарларининг қалқонларини катта қизиқиш билан томоша қилади. Малика «Алексиада»да деб номланган кундалигида франк рицарлари қалқонларининг ўта сиқлиқ, ялтироқлиги ва жездан қуйилганлигини ҳамда қабартма шаклда эканлигини ёзади. Бироқ эътиборли томони шундаки, рицарларнинг қалқонларида белгилар, эмблемалар ва шакллар биз геральдик деб атайдиган номлар умуман тилга олинмайди.

Англияда геральдиканинг пайдо бўлиши қирол Генрих I (1068–1135)нинг нотинч бошқаруви даврига, яъни қирол оиласида чекланмаган ҳокимият учун кечган қонли урушлар вақтига тўғри келади. XII асрда Жон Уорчестер томонидан яратилган манускрипти (қадимги кўлёзма) «Хроника»сида ўша даврдаги

муҳит яхши тасвирланган. Гобеленда уйқудаги қиролнинг даҳшатли туши, яъни Генрихнинг душман рицарлари томонидан қуршиб олининиши манзараси ўз аксини топади. Рицарларнинг «ушларидаги қиличлари баланд кўтарилган ҳолда ва ўша даврга хос «тескари томчи» шаклидаги қалқонлари билан тасвирланган. Қалқонлар илк геральдикага хос гажак шакли кўринишидаги нақшлар, ўткир бурчакли ва бошқа геометрик шакллар билан безатилган.

Байо гобеленидаги тасвирдан нусха

Европада XII асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб ўзларини олийжаноб деб билувчи зодагон хонадонларнинг вакиллари ўз қалқонларига маълум рамзлар ёки «шакллар»ни жойлаштира бошладилар ва бу тез орада уларнинг оилалари томонидан қабул қилинди. Шер ёки ўткир бурчакли геральдик нақшлар каби рамзий белгилар муҳрлар ва қурол-аслаҳаларига туширила бошладилар. Қалқон ва рамзлар меросий, яъни сулолавий бўлган. Айнан шундай ажойиб уйғунликни биз геральдика сифатида тани оламиз.

Бу даврдаги герб ёдгорликлари, асосан, муҳрлар билан боғлиқ бўлиб, бизгача етиб келган ўша даврнинг айрим муҳрларида рамзий қалқон ушлаган отлик рицарлар тасвирланган. Геральдиканинг кенг тарқалиши ва унинг тизим сифатида шаклланишини XII асрдан бошлаш тўғрироқ бўлади. Буни сфраги-

стик материаллар ҳам, қабртошларда гербларнинг тасвирланиши ҳам тасдиқлайди.

XIII аср бошидан бизга маълум герблар сони кўпайди. Улардан барча йирик ер эгалари фойдалана бошлади. Герб тасвирлари қалқонлардан ташқари рицарларнинг устки кийимларига, отларнинг ёпинчикларига туширила бошланди. Гербларнинг кенг тарқалишига ёпиқ рицар дубулғаларининг пайдо бўлиши, рицарлик турнирлари ва Салиб юришлари катта таъсир кўрсатди. Аммо бу ҳолатлардан ташқари, гербларнинг тараққий этишини Европа цивилизацияси ривожининг умумий характери билан боғлаб ўрганиш лозим.

**Салиб юришига
отланган рицарлар**

**Отлиқ рицар аслаҳаларидаги
геральдик тасвирлар**

Дарҳақиқат, геральдика жангчини жанг майдони ва турнирда танитиш заруриятини қондира оларди. У қўшинларни бошқаришда ҳам қўл келарди, чунки байроқлардаги суратлар гербларни такрорлаб, душман қўшини ҳақида маълумот олишга имкон берарди. Аммо бу тор, хусусий ҳолатлар геральдика каби мураккаб тизимнинг вужудга келиши учун озлик қиларди. Бундан ташқари, геральдика жамиятнинг ҳарбийлар ва рицар-

лар доирасидан ташқари кенгрок доираларда ҳам қўлланилар

Герблар ўзида эски уруғчилик даври ва ўрта аср учун умумий символа ва тимсолларни, рицарларлик ва ҳарбий турмуш тарзига хос белгиларни, жамиятдаги ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни бирлаштирди. Геральдиканинг вужудга келиши ва тизим сифатида шаклланишига сабаб бўлган асосий омил сифатида ўрта аср жамиятида ижтимоий муносабатларнинг ривожланиши, ҳукмрон синф ўртасида табақаланишнинг, феодал тарқалишнинг кучайишини кўрсатиш мумкин. Герблар ўз эгаларини ўрнини – ҳимоя функцияси билан боғлиқ бўлган, тоифавий, табақавий, касбий мансублигини, ерга эгалик ҳуқуқини, жамият ижтимоий поғонасидаги ўрнини кўрсатиши лозим бўлган.

Шундай қилиб, амалий талаблардан пайдо бўлган герб ташкиллари ўзининг келгуси таракқиётида шаклланаётган феодаллар синфининг бошқа, янада кенгрок ижтимоий характердаги талабларига жавоб бера бошлади. Маълум даражада геральдика феодализмнинг бу босқичига хос вассаллик алоқалари тизимининг ифодаси бўлди. Бу алоқалар эса, ўз навбатида, ер-мулк муносабатларига жуда яқин эди. Гербнинг ўрта аср воқелигининг бу қалар кўп қирраларини акс эттира олиш хусусияти уни ижтимоий муносабатларни ифодалаш, баҳолаш, маълум даражада белгилашнинг оддий ва қулай воситасига айланттирди.

Ўрта аср геральдиқасининг аниқлиги ва оддийлиги унинг дерази барча Ғарбий Европа феодаллари орасида тез тарқалишига шакл берди. Бизнинг давримизгача етиб келган ўша даврнинг айрим муҳрларида рамзий қалқон ушлаган отлик рицарлар ташкилланишган. Бу жараён, айниқса, XIII–XIV асрларда кучайди. Бу даврда дунёвий ва диний унвонга эга шахслар, черков гербларининг кўпчилиги бунга исбот бўлади. Айнан шу даврда шаҳар ва алоҳида шаҳар бирлашмаларининг герблари ҳам вужудга келди. Ўрта асрларда герблар ҳуқуқий асосга эга бўлди.

Гербларга бўлган бундай оммавий талаб геральдика билан махсус шуғулланувчи кишилар хизматига эҳтиёж тугдирди. Бундай кишилар сифатида ўрта асрларда турнирлар маросими, дипломатик келишувларни бошқарувчи, сеньорларнинг вакиллари сифатида иш олиб боровчи герольдлар фаолият юритарди. XII асрда пайдо бўлган герольдлар институти мураккаб тузилишга эга эди. XIX асрнинг биринчи ярмигача герольдлар дворян, цех ва ер мулкларининг гербларини тузиш билан шуғулланган. XIV асрдан гербчилар устахонаси ташкил топган, унда мураккаб ва рангли герблар яратилган.

XIV асрда дастлабки геральдик трактатлар пайдо бўлди. Улардан энг қадимийси номаълум муаллифнинг «De Heraudie» асаридир. Италиялик юрист Бартоло ди Сассоферратонинг «Белгилар ва герблар ҳақида» трактати (1356), испаниялик инфант дон Хуан Магуэлнинг асарлари ва бошқалар геральдикага оид қимматли манбадир. Гербовниклар – герб тасвирлари туширилган қўлёзмалар ҳам асосий манбалардан ҳисобланади. Энг қадимги гербовник 1320 йилда Цюрих (Швейцария)да тузилган бўлиб, «Zuricher Wappenrolle» деб аталади.

XVII асрга келиб герблар ўзининг илгариги аҳамиятини йўқотди. Бу даврдан унга илмий аҳамиятга эга манба сифатида қараш бошланди. Бу соҳада биринчи бўлиб француз гербшунослари иш бошлади. XVII аср француз геральдикушоноси **Ф. Менестриени** бежизга «геральдика отаси» деб аташмаган. Геральдика XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб тарих фанининг алоҳида соҳасига айланди.

Геральдика фани бошқа тарих соҳалари билан алоқадорликда фаолият юритади: манбашунослик, генеалогия, нумизматика, археология, палеография, сфрагистика ва бошқалар.

Турли тарихий манбалар (қўлёзмалар, китоблар) билан ишлаганда биз кўпинча герб тасвирларига дуч келамиз. Тасвирий материалдан ташқари ёзма манбалар ҳам геральдикани ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Баъзи хужжатларда – тақдим ёрликлари,

сулолалар шажараси, суд қарорлари, йилномалар ва бошқаларда гербларнинг тавсифини учратиш мумкин. Грюнвальд жангида иштирок этган қўшинларнинг тавсифига бағишланган Ян Длугош йилномаси бунга ёрқин мисолдир. Ўрта асрлардаги турнирлар, тантанали қабул ва дафн маросимлари тасвирланган манбаълар ҳам қизиқарли геральдик маълумотлар бера олади. Геральдиканинг баъзи ҳуқуқий асослари қонунчилик ёдгорликларида ёритилган.

Генеалогия (юнонча *genealogiа* – шажара) тарих фанининг ёрдамчи соҳаларидан бири бўлиб, уруғ ва оилаларнинг келиб чиқиши, айрим шахслар тарихи ва қариндошлик алоқаларини ўрганади. Унинг амалий соҳаси шажаралар тузишдир. Бу жиҳатдан унга геральдик маълумотлар баъзи масалаларни ойдинлаштиришга хизмат қилади.

Нумизматика тангаларни ўрганувчи фан сифатида геральдика билан чамбарчас боғлиқ. Турли даврларда ҳукмдорлар ўз номидан пул зарб қилдирган, бу танга пуллар давлатнинг чегараси, иқтисодий бирлиги, бозордаги қийматини белгилайди. Ҳар бир ҳукмдорнинг зарб қилдирган танга пулларида ҳукмдорнинг тасвири ёхуд ҳукмрон сулола ёки давлат рамзи бўлган герблар ўз аксини топган. Ва, албатта, танга пуллар бошқа манбаларга қариганда алоҳида ахборот ташувчилиги билан ажралиб туради.

Қадимги давр тангалари жамият ҳаётининг турли йўналишларини ёритиш билан бир қаторда, сиёсий тарих билан боғлиқ қатор муаммоларни ойдинлаштириб беради. Биргина тангага қараб, у қайси тарихий даврга хослиги, қайси ҳукмдор томонидан зарб этилгани, ундан кейин қайси ҳукмдор келгани, бу танга пулларнинг қиймати қанча бўлгани, унда аҳолининг ижтимоий турмуш тарзи қандай бўлган (ўша давр кишилари қандай кийинганлиги тўғрисида этнографик маълумотларни бериш билан бирга) ҳақида ва бошқа кўплаб саволларимизга жавоб олишимиз мумкин бўлади. Нумизматик тадқиқотлар кўп ҳолларда геральдик маълумотларга таянади. Бунга кўплаб тари-

хий даврлардан мисоллар келтириш мумкин. Биргина Қадимги Юнонистон шаҳар-давлатларининг тангаларига туширилган геральдик тимсоллар фикримизнинг исботи бўла олади.

Қадимги юнон тангалари

Мухрларни ўрганувчи фан бўлган сфрагистика бошқа ёрдамчи тарих фанларига нисбатан геральдика фанига янада яқинроқ. Сфрагистик ёдгорликлар геральдика билан мухрларга герблар туширила бошланган кейинги даврлардагина эмас, балки геральдиканинг вужудга келиши давридаёқ боғлиқ бўлган. Қадимда хусусий мулкнинг пайдо бўлиши билан мулкка эгалик ҳуқуқини тасдиқловчи белги тамға ёки рамзий тимсол ўрнида пайдо бўлган. Илк даврларда мухрлардаги тасвирлар гербларга айланган ёки, аксинча, герб тасвирлари мухрларга туширилган. Ўрта асрлардаги шахсий, корпоратив ва шаҳар мухрлари бизга геральдикани ўрганиш учун бой материал беради.

Бундан ташқари, геральдика археология, палеография, эпиграфика каби фанлар билан ҳам боғлиқ бўлиб, ушбу фанни ўрганиш жараёнида улар ўртасидаги боғлиқликнинг гувоҳи бўламиз.

Ҳозирги вақтда геральдикани ўрганиш тўғрисида ҳар-хил тушунчалар мавжуд. Ҳатто унинг номини эмблематика деб ўзгартириш тўғрисида таклифлар илгари сурилаётган бўлса-да, барибир, аниқ маънода геральдика сўзи гербшунослик бўлиб қолаверади.

ГЕРБЛАРНИНГ ТАРИХИЙ БОСҚИЧЛАРИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Турли рамз ва белгилардан фойдаланиш инсониятга қадимги даврлардан бери хос. Қадимдан маълумки, бирор тўда, гуруҳ, жамоа, кейинчалик давлат ҳуқуқини олган сарҳадларда унинг асосий шарти сифатида ёки биринчисини иккинчисидан фарқлаб турувчи белги сифатида турли белгилар, кейинчалик томга ва рамзлар пайдо бўлган эди. Уруғ белгиси ва рамзлари «ототем» (Шимолий Америкадаги ҳиндуларнинг оджибве қабила-сини тилида «ототем» – «унинг уруғи» деган маънода) деб аталган. Ўрта Осиё халқларида «тамга» тушунчаси ҳам худди шу маънони англатган бўлиб, «Сен менга тамғангни кўрсат, қайси қабиладан эканлигингни айтаман» деган халқ ибора ҳам бунни тасдиқлайди. Шундан кўриниб турибдики, ҳар бир даврда бундай белгиларининг мавжудлиги маълум маънода инсонлар турмуш тарзида алоҳида ўрин тутган.

Гербларнинг қадимги аجدодлари ҳарбий қурооллар, байроқлар, узуклар ва шахсий буюмларда жойлаштирилган турли рамзий белгилар бўлган. Гомер, Виргилий, Плиний ва бошқа антик муаллифларнинг асарларида бундай белгилар ҳақида маълумотлар учрайди. Масалан, манбаларга қараганда, Александр Македонскийнинг дубулғасини денгиз оти (гиппокамп), Нумидия подшоҳи Массиниснинг дубулғасини ит, Рим императори Каракалланинг дубулғасини бургут безаб турган. Қишқонлар ҳам турли рамзлар билан безатилган, масалан, Медуза Горгонанинг кесилган боши ва ҳоказо. Аммо бу тимсоллар безак сифатида ишлатилиб, эгалари томонидан ихтиёрий равишда ўзгартириб турилган ва ҳеч қандай қоидага бўйсунмаган. Фақат антик дунёнинг баъзи шаҳарлари ва ороллари-нинг тимсоллари тангалар, муҳрлар, медалларда доимий равишда сақланиб келган. Масалан, Афинанинг эмблемаси – укки, Коринфники – Пегас, Самосники – товус, Родос оролиники – атиргул бўлган.

Кўпгина қадимги цивилизациялар ўз маданиятида геральдиканинг айрим элементларига эга бўлган, масалан, мухрлар ва штамплар тизими, у кейинчалик геральдика билан ҳамбарчас боғлиқ бўлган. Мил. ав. III минг йилликда Шумер давлатлари бургут бошли шер тасвирланган «герб»га эга бўлишган. Мисрда геральдик тимсол – илон, Оссурияда икки бошли бургут, Арманистонда тождор шер, Эронда ва Римда бургут бўлган. Миср, Бобил ва Оссурияда мухрлар Европадаги сингари ҳужжатни тасдиқлаш учун ишлатилган.

Қадимги германлар ўз қалқонларини турли рангларга бўяганлар. Рим легионерлари ўз қалқонларида турли рамзларни тасвирлашган, уларга қараб легионерларнинг қайси когортага мансублигини аниқлаш мумкин бўлган. Рим байроқлари – vexilla (шундан байроқлар ҳақидаги фан – вексиллография келиб чиққан)лар ҳам алоҳида тасвирлар билан безатилган.

Геральдиканинг шаклланиши ва раванқ топиши эса ўрта асрларда юз берди. Бунга турли омиллар, биринчи навбатда, феодализмнинг ривож топиши ва салиб юришлари сабаб бўлди. Ҳужжатлардаги мухрларда тасвирланган герблар илк бор XI асрда пайдо бўлган.

1127–1128 йилларда қирол Генрих I Анжуй ва Мен графи бўлган куёви Жоффрау Плантагенетни рицарлик унвони билан тақдирлаганлиги тўғрисидаги маълумотлар қиролликнинг 1170 йилгача бўлган йилномасини ёзган Жона Мармутьер томонидан келтирилади. Ушбу маросимда қирол граф Жоффрау Анжуйскини ғаройиб олтин шерлар билан безатилган мовий рангли қалқон билан тақдирлайди. Албатта, бундай ажойиб қалқон Жоффрау Плантагенетнинг Ле-Манедаги қабри устига ўрнатилган (1151 йилда вафот этган) сағанасидаги француз эмал суратида кўриш мумкин. У ҳозирда де Тесс (Ле-Ман) музейида сақланмоқда. Таъкидлаш ўринлики, бу ердаги тош тахта ва маросим тўғрисидаги маълумотлар воқеа содир бўлганидан ўттиз йил ўтиб битилган. Бироқ Жоффраунинг ноқонуний туғилган

набираси, киро́ллар Ричард I Шерюрак ва Жоннинг ўғай акаси Солсбери эрли (графи) Уильям Лонгспи (лақаби — Узун қилич) нинг Солсбери кафедрал соборидаги сағанасида худди бобосиники каби қалқон кўтариб кетаётганлар тасвирланган. Анжуй графи Жоффрау 1151 йилда, Уильям Лонгспи эса 1226 йилда вафот этган. Уларнинг қалқонларидаги тасвирлар бизда герблар авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтган деган тассавурни уйғотади. Биринчи бор ўз гербига эга бўлган инглиз қироли Ричард I Шерюракдир.

1096–1291 йилларда давом этган салиб юришлари Европа тарихида муҳим давр бўлди. Турли мамлакат рицарларининг бир-бирига тўпланиши, салибчилар кўшиқларининг турли миллат вакилларида иборат эканлиги, қуролланишнинг ўзига хос хусусиятлари, Шарқ цивилизацияси вақфига ихтироларининг ўзлаштирилиши ва шу каби бошқа омиллар геральдиканинг вужудга келиши ва ривожланишига туртки бўлди. Бу даврда герблар оммиий равишда пайдо бўла бошлади. Бу эса тартибга солинган рамзий белгилар тизimini яратиш эҳтиёжини туғдирди. XII асрда қурол-аслаҳалар янада мураккаблашди. Бошдан-оёқ зирҳга ўралган рицарни нафақат узокдан, балки яқиндан таниш ҳам мушкул эди. Бу вазият танитувчи белги сифатида герблардан фойдаланишни кучайтирди. Қалқонда тасвирланган гербга кўшимча сифатида бошқа геральдик белгилар ҳам пайдо бўла бошлади. Геральдиканинг раванқ топишида рицарлар турнирлари ҳам муҳим ўрин тутди.

Жоффрау Плантагенет
сағанасидаги эмал сурат

Геральдиканинг вужудга келиш сабаблари қандай бўлишидан қатъи назар, муҳрлар ва байроқлардаги қадимги белгилар, XII асрда Европадаги феодаль тузум, рицарларнинг турнирлари, ҳарбий жанг анжомларнинг ривожланиши, XIII аср бошларида геральдик рамзлардан фойдаланиш фанда меросийлик ҳолатига ўтади. Юқорида айтиб ўтилганидек, геральдиканинг вужудга келиши ва тизимли шаклланишига асосий сабаблардан бири ҳукмрон синф ўртасидаги табақаланишнинг кучайиши бўлиб, герблар ўз эгасининг табақаси, тоифаси, касби ва ерга эгалик ҳуқуқини ўзида мужассам этиши лозим эди.

Рицарлар турнири

Айнан шу даврда герблар ҳақидаги билимларни тизимга солувчи, гербларни тузиш ва уларни аниқлашнинг умумий қонун-қоидаларини ишлаб чиқувчи герольдлар пайдо бўлди. Герольдларнинг вазифалари бу билан чекланиб қолмасдан, улар яхши хотирадан ташқари геральдика, генеалогия ҳақида чуқур билимга ҳам эга бўлиши керак эди. Ушбу янги фанга ном берувчи герольдлар (тез орада ном беришди) герблар тўғрисидаги ёзувларни тўплаш орқали геральдиканинг шаклланишида муҳим ўрин тутишди.

Бу ёзувлар «Гербларнинг архивномалари» (Ўроғлик хатлар) номи билан машҳур бўлиб, кўп ҳолларда нафислик билан безатилган ва ўзига хос ҳужжатлар тўплами сифатида уларнинг эгалари лордлар, дворянларнинг герблари, шунингдек, вассал-

ларнинг кайд этилган герблари тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Шунга ўхшаш кўплаб суратли ёки суратсиз ўрта асрлар ар-
хивномаларида маълум бир воқеа муносабати билан, жанг ёки
рицарлар турнирларида иштирок этган шахсларнинг герблари
санаб ўтилади. Бошқаларида эса герб маълум бир вилоятнинг
рицарларига тегишли эканлиги таъкидланади. Ушбу ҳужжатлар
тарихчига Европанинг каттагина қисмида эндигина шакллана-
ётган миллий давлатлар ва уларнинг ижтимоий таркиби тўғри-
сидаги маълумотларни ҳам беради. Мисол тариқасида, 1370
йилда Гельдерн герцоглигидаги герблар буйича масъул шахси,
яъни герольди ҳисобланган Клас Хайнен томонидан яратилган
герблар тўплами ажойиб ҳолда сақланганлиги билан диққатга
эришвор. Ушбу герблар тўпламида феодалъ князларнинг (гер-
цог, граф) катта ва уларнинг вассалларининг (барон ва рицар-
лар) кичик герблари намоён қилинган. Шунингдек, тўпланда
бу даврда турли давлатлар геральдикашунослари ўртасида ўза-
ро ҳамкорликнинг йўлга қўйилганлиги ҳақидаги маълумотлар
қим учрайди.

Ўрта аср герольдлари

Европа геральдикаси сингари тизим Шарқ мамлакатлари-
дан, хусусан, Японияда XII шаклланган. Япониянинг геральдик
тизими «мон» деб аталади. Монлар байроқларга, кимоноларга,
курол-аслаҳаларга туширилган. «Нихон сёки» деб аталган қа-
димги ёзма манбада кўрсатилишича, биринчи шахсий тимсолга

A collage of various traditional Japanese crests (mon) and symbols. The top section features a grid of ten different mon, including stylized flowers, birds, and geometric shapes. Below this, there are two larger, more detailed crests: one on the left showing a central shield with a crown and a banner, and one on the right showing a dark, rectangular object with three circular crests. The background is a light, textured surface.

Геральдика ривожланишининг илк даврларида унинг назарий қисмига оид расмий қонун-қоидалар деярли йўқ эди. Албатта, бошланғич даврдаёқ расмий тасдиқланмаган бўлса-да, амалда рияз этиладиган талаблар, қоидалар мавжуд бўлган. Бугунги кунда қўлланиб келинаётган қоидалар, асосан, XVIII асрда ишлаб чиқилган.

22

Герб тасвири тўлиқ ва тўлиқ бўлмаган бўлиши мумкин. Тўлиқ герб қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олади: қалқон, дубулға, нашламник, бурелет, намёт, қалқон тутувчи (оппoдepжaтeль), мантия, асос, шиор⁴.

Тўлиқ герб

Гербнинг асосий элементи герб қалқони ва ундаги тасвир қисобланади. У ўз эгаси ҳақида етарли даражада маълумот бера олади. Қалқон энг аввал вужудга келган геральдик элементлардан биридир. Қалқоннинг шакли ҳақида гапирилганда рицарлар қалқони эмас, геральдик қалқонни назарда тутиш лозим. Илк гербларда герб қалқонининг шакли ҳарбий қалқонга дахлдор бўлган. Сўнгги даврларда бу боғлиқлик у қадар муҳим аҳамият касб этмаган. Геральдикада энг кўп қўлланиладиган қалқон тури француз қалқонидир.

Шу ўринда, қуйидаги расмда энг кўп тарқалган қалқон шакллари кўрсатиб ўтмоқчимиз.

⁴ Айрим сўзларни тўғридан-тўғри таржима қилишда ғализликлар пайдо бўлиши мумкин, матндаги айрим атамаларни манбаларда қандай берилган бўлса, шундайлиги келтирдик.

Немис

Инглиз

Испан

Француз

Итальян

Польша

Ромб-
симон

Доира-
вий

Квадрат-
симон

Австрия империяси ва унинг ерлари герби
(масалан, ўнда Венгрия қироллиги герби)

Дубулға қалқон устига жойлаштирилади. Дубулғанинг шак-
ли вақт ўтиши билан ўзгариб турган. Аста-секин дубулғани
герб эгасининг титули, мавқеи ва унвонига қараб тасвирловчи
символлар ишлаб чиқилди.

Дубулғаларнинг шакллари

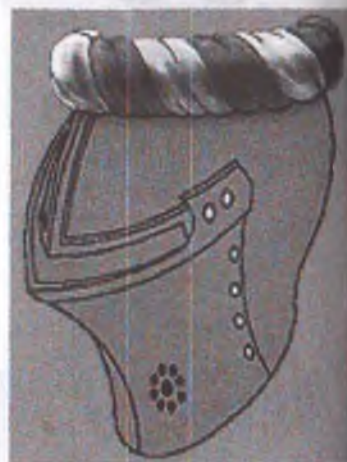
Нашлемник дубулғанинг тепасига маҳкамланган безак бў-
либ, дастлаб улар ҳайвонлар шохи ва қуш патларидан тайёр-
ланган. Гербнинг бу қисми рицарлар турнирлари пайтида кенг
тарқалди. Қалқонда тасвирланган гербга караганда дубулға
учига ўрнатилган безак рицарни узоқдан таниш имкониятини
берган. Дубулға безакларининг асосий турлари қуйидагилар
бўлган: шохлар, қанотлар, патлар, байроқлар, табиий шакллар
(инсон ва ҳайвон шакллари), бош кийимлар ва ҳ.к. Нашлемник
дарҳол гербнинг таркибий қисмига айланмади. Уни XVI асрда
инглиз герольдлари қонунлаштирдилар.

Нашлемникнинг турли шакллари

Дубулға безаги дубулғага бурелет ёки тож билан бириктирилган. Бурлет ёки бурелет деб гербнинг турли рангдаги матолардан тайёрланган чамбаракка ўхшаш қисмига айтилган.

Тож дубулға устига ёки, давлат гербларида бўлгани каби, тўғридан-тўғри қалқон тепасига жойлаштирилади. Гербдаги тож герб эгасининг унвонини кўрсатган. Гербларда тожнинг қуйидаги турлари учрайди: монархлар ва давлат гербларида суверенитет рамзи сифатида берилган император, қирол ва князлик тожлари, маркиз, граф, виконт, баронлар тожи, дворянлар диадемаси, руҳонийларнинг митраси, тиараси ва бош кийимлари, шаҳар гербларида акс эттирилган минора тожлари.

Бурелет

Намёт (lambrequin, mantling) дубулғага маҳкамланган мато тарзида тасвирланган бўлиб, бутун ёки йиртилган ёпинчиқни эслатади. Бурлет ва намётнинг пайдо бўлиши салиб юришлари билан боғлиқ. Иссиқ Шарқ мамлакатларида рицарлар ўзларини қуёш тигидан сақлаш учун араб жангчилари сингари дубулға устидан ёпинчиқ ташлаб, уни чамбарак билан маҳкамлаганлар. Бу икки элемент кейинчалик гербнинг муҳим таркибий қисмига айланган. XIV асрда намёт бутун ёки чеккалари кесилган тарзда, XV асрда энсиз мато бўлаклари тарзида, XVI асрдан ўсимликсимон нақш тарзида тасвирланган.

Турли шаклдаги ҳукмдорлар тожи

Намётнинг турли шакллари

Мантия – монархлар тантанали шайманининг анъанавий қисми бўлиб, геральдикада суверенитет рам-ти шифатида монархлар ва суверен-ларнинг, шунингдек, зодагонлар-нинг юқори табақа вакиллари гер-бларида берилган.

Қалқон тутувчи

Қалқон тутувчилар (щитодержатель) деб қалқоннинг икки томонида тасвирланган ва уни тутиб турган шаклларга айтилган. Улар геральдик ҳайвонлар ёки инсон қиёфасида берилган. Қалқон тутувчи битта ёки иккита бўлиши мумкин.

Асос бу қалқон тутувчилар ва гербнинг ўзи жойлашган платформадир. Бу ўтлоқ ёки тепалик (Буюк Британия герби), музлик (Исландия герби), ўймакор плита (Греция ва Швеция герби), тоғ (Малави герби) ва бошқалар бўлиши мумкин. Асос гербнинг зарурий қисми бўлмай, кўпинча, унинг ўрнига шиор тасмаси тасвирланади.

Шиор, одатда, қалқон пастидаги тасмага ёзилган қисқача сўз бўлиб, баъзан шиор тасмасиз, герб атрофига ёзилади. Шиорлар – рицарларнинг ҳарбий ўрони (шартли паролга ўхшаш сўз), бирор-бир ҳикматли сўз, айрим тарихий ҳодисани эслатувчи қисқача ибора бўлиши мумкин. Масалан, Россия империяси шиори «Худо биз билан», Франциянинг замонавий гербдаги шиори «Озодлик, тенглик, биродарлик», Буюк Британия шиори «Худо ва менинг ҳуқуқим».

Европа гербларида учрайдиган жиҳатлардан бири ранг бўлиб, ёрқин ранглар гербларни узоқдан таниш имконини берган. Геральдик ранглар металл, мўйна ва финифт (сир, эмал)га бўлинади. Бу номлар герблар ёғочдан ясалиб, металл ёки мўйна билан қопланган

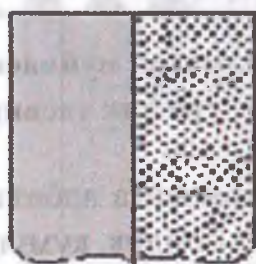
Пруссия қироллигининг гербдаги асос

Манрике де Лара (Испания) оиласининг шиори

қандан қолган. Геральдикада етти хил рангдан фойдаланилади: икки хил металл ва беш хил сир (финифт). Дастлаб фақат түртта ранг ишлатилган: қизил, кўк, қора ва оқ, кейинчалик яшил, сариқ ва алвон ранглар пайдо бўлди. Гербни доим рангли тасвирлашнинг имкони бўлмаганлиги сабабли XVII аср бошида финифт ва металлларнинг график тизими ишлаб чиқилган.

Геральдик металллар иккита: олтин ва кумуш. Олтин ва кумуш рангларни ишлатиш мумкин бўлмаган ҳолларда олтин сариқ, кумуш эса оқ ранг билан ифодаланган.

**Олтиннинг график
тасвири**

**Кумушнинг график
тасвири**

Асосий геральдик финифти (сир ёки эмал)лар 5 та: қизил (график тасвири – вертикал чизиклар), мовий (горизонтал чизиклар), яшил (геральдик ўнг диагонал чизиклар), бинафшаранг (геральдик чап диагонал чизиклар), қора (кесишган вертикал ва горизонтал чизиклар).

Бундан ташқари, геральдикада табиий ранглардан ҳам фойдаланилади. Ногеральдик шакллар ўзининг табиий рангида акс эттирилган.

Геральдикада икки хил мўйна ҳам ишлатилган: Оқ сувсар (горностай) ва олмахон териси. Мўйналардан фойдаланиш анъанаси қадимда қалқонларни мўйналар билан ўраш одатидан келиб чиққан бўлиши мумкин.

Оқ сувсар мўйнасининг
график тасвири

Олмагон мўйнасининг
график тасвири

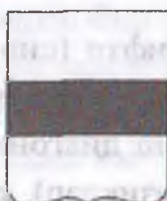
Гербларда рангларнинг рамзий маъносига албатта эътибор қаратилган. Масалан, олтин – қудрат ва бойлик, кумуш – олижаноблик, тозаллик, доимийлик, мовий ранг – бутюклик, гўзаллик, аниқлик, қизил ранг – қудрат, ёшлик, қора ранг-донишмандлик, жиддийлик каби маъноларни билдириб келган.

Бош

Устун

Белбоғ

Ўнг ва чап боғич

Қуйи қисм

Стропило

Хоч

Қирғоқ

Гербдаги шакллар геральдик ва нoгеральдик шаклларга бўлинади. Геральдик шакллар геральдик қалқоннинг турлича бўлинишидан пайдо бўлади ва, ўз навбатида, асосий ва иккинчи

даражали шаклларга бўлинади. Асосий шакллар саккизта: бош, кўйи қисм, устун, белбоғ, ўнг ва чап боғич, стропила, хоч ва киргоқ. Иккинчи даражали геральдик шакллар жуда кўп: квадрат, бурчак, ромб, эркин қисм ва ҳ.к.

Ногеральдик шакллар табиий, сунъий ва афсонавий шаклларга бўлинади. Табиий шаклларга табиатда учрайдиган мавжудотлар, осмон жисмлари киради. Булар ҳайвон, ўсимлик, инсон, суя, олов, қуёш, юлдуз, тоғ, дарё ва бошқалар бўлиши мумкин.

Табиий шакллар

Сунъий шакллар инсон томонидан яратилган жисмлар: қурул-яроғлар, меҳнат қуруллари, ҳўжалик буюмлари ва бошқалардир.

Сунъий шакллар

Афсонавий шакллар инсон тасаввури яратган тимсоллардан иборат: аждар, бир шохли от, кентавр, сфинкс ва бошқалар.

Афсонавий шакллар

Геральдикада томонлар нисбатининг тескари принципи мавжуд. Герб қалқонининг чап ва ўнг тарафи унинг олд томонида турган томошабинга нисбатан эмас, қалқонни тутиб турган кишига нисбатан ҳисобланади. Шундай қилиб гербнинг ўнг тарафи геральдик чап, чап тарафи геральдик ўнг ҳисобланади.

Агар қалқонда ҳаракатдаги бирор шакл тасвирланган бўлса, бу ҳаракат геральдик ўнг томонга йўналтирилган бўлиши керак. Геральдик шакллар қалқонининг қайси томонида жойлашганини аниқлаш учун қалқоннинг бўлиниши билан ҳам танишиш лозим. Кўп ҳолларда қалқон икки ва ундан ортиқ қисмга бўлинган бўлади. Вертикал, горизонтал ва диагональ чизиқлар ёрдамида тўртта асосий бўлиниш амалга оширилади. Улар бир-бирида мураккаб бўлинишларни ҳосил қилади.

Гербнинг асосий тўрт бўлиниши:

А – қалқоннинг ўнг томони;

Б – қалқоннинг чап томони;

В – бош қисм;

Г – асос ёки қуйи қисм.

Гербнинг томонлари:

Д – юқори ўнг бурчак;

Е – юқори чап бурчак;

Ж – бошнинг ўрта қисми;

З – қуйи ўнг бурчак;

И – қуйи чап бурчак;

К – асоснинг ўрта қисми;

Л – марказ ёки қалқоннинг юраги.

Гербларни таърифлаш – блазонлаш учун баъзи қоидалар билан таниш бўлиш керак. Республика тузумидаги давлат гербларини таърифлаш қуйидаги тартибда амалга оширилади:

1. Герб қалқони.
2. Чамбарак.
3. Қалқон ёки гербнинг юқори қисми.
4. Қалқон тутувчи.
5. Шиор.
6. Алоҳида безаклар.

Монархия давлатлари, дворянларга мансуб шахсий гербларни таърифлашда қуйидаги тартибга риоя қилинади:

1. Герб қалқони.
2. Тож.
3. Дубулға. Нашлемник. Намет. Бурлет.
4. Қалқон тутувчи.
5. Мантия.
6. Шиор.
7. Алоҳида безаклар.

Гербларни таърифлаш (блазонлаш):

1. Гербнинг таркибий қисмлари – 4 с.
2. Геральдик ранглар ва уларнинг график тасвири – 4 с.
3. Герб қалқонининг бўлиниши – 4 с.
4. Геральдик шакллар ва уларнинг турлари – 4 с.
5. Гербни блазонлаш қоидалари – 4 с.

Методик тавсиялар:

1-мавзу бўйича. Гербнинг таркибий қисмлари ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлиш, уларнинг турли шакллари билан таниш, танланган гербдаги таркибий қисмларни таърифлай олиш лозим.

2-мавзу бўйича. Геральдик ранглар ҳақида маълумот тўп-лаш, ҳар бир рангнинг ўзига хос маъносини ўрганиш ва герб рангсиз берилган ҳолатда уларни график тасвири орқали ажрата олиш керак.

3-мавзу бўйича. Маълумки, герб қалқони кўп ҳолларда икки ёки ундан кўп қисмга бўлинган бўлади. Гербни таърифлаётган

вақтда қалқон бўлинишининг шакллари яхши билиш керак. Қалқоннинг тўртта асосий бўлинишидан (вертикал, горизонтал, ўнг диагональ, чап диагональ) ташқари турли мураккаб таркибли бўлинишлар билан ҳам таниш бўлиш лозим. Бу ўринда қалқон бўлинишидан ҳосил бўлган шаклларни герб шакллари билан адаштириб юбормаслик зарур.

4-мавзу бўйича. Геральдик шаклларни таърифлашда ҳам ўзига хос қоидаларга риоя қилинади. Бу ўринда қалқоннинг жуфт бўлиниши доимо бирор геральдик шакл (бош, қуйи қисм, устун, белбоғ, ўнг ва чап боғич, стропила, хоч ва қирғоқ)ни ҳосил қилишини ҳисобга олиш лозим. Фақат тоқ бўлинишлар туфайли геральдик бўлмаган шакллар ҳосил бўлади.

5-мавзу бўйича. Блазонлаш доимо қисқа ва иложи борича шундай аниқ тузилиши керакки, сўз ифодаси орқали таърифланаётган гербнинг суратини чизиш ёки хаёлан тасаввур қилиш мумкин бўлсин. Аммо бу ҳолатда блазонлаш француз, инглиз ёки немис тилларидан олинган атамалардан иборат эканлигини ҳисобга олиш лозим.

Қуйида гербни таҳлил қилишга мисол келтирилган:

Миср қироллигининг герби (1922–1953)

Тарихи. Ушбу герб Мисрнинг охириги султони ва биринчи қироли Фауд I (1868–1936) 1922 йилда, Буюк Британия Шимолий Африкадаги ушбу протекторатининг мустақиллигини тан олганидан сўнг қабул қилинган ва Миср қиролларининг уч авлодига хизмат қилган. Ушбу расмда гербнинг қисқартирилган шакли берилган.

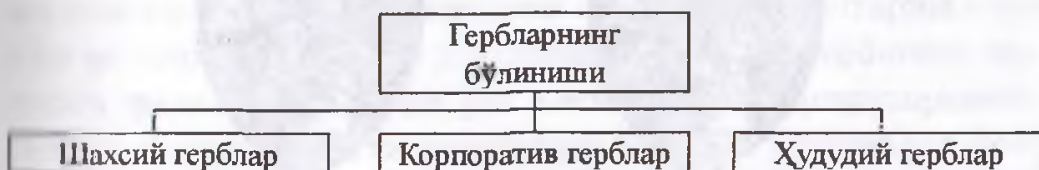
Блазон. Мовий майдонда: уч итепага қараган ярим ой устида учта беш қиррали юлдуз, битта ва иккита; барча шакллар кумушдан. Қалқон устида Миср қироллигининг тожи жойлаштирилган.

ГЕРБЛАРНИНГ ТУРЛАРИ

Ҳар қандай гербни ўрганишга киришар эканмиз, унинг қайси турга мансублиги ҳақидаги савол туғилади. Гербларнинг типологияси ҳақидаги масала илк геральдик тадқиқотлардаёқ кўридаланг бўлган эди. Дастлабки даврларда герблар типологияси соддароқ бўлган, гербшуносликда маълумотларнинг кўпайиши билан баъзи герблар типологиясини бирлаштиришга бўлган интилиш уни мураккаблаштириб борди.

Гербларни турларга ажратиш масаласига турли нуқтаи назардан ёндашиш мумкин. Масалан, гербларни кимга мансублигига қараб турларга ажратиш мумкин. Бу жиҳатдан гербларни шахсий герблар, корпоратив герблар, ҳудудий гербларга ажратиш мумкин.

Шахсий гербларнинг энг қадимийлари рицарларнинг ва зодагон табақа вакиллариининг гербларидир. Вақт ўтиши билан бу шахсий герблар сулолалар гербига айланди. Юқори табақа вакиллариининг шахсий герблари (герцоглар, кнролллар) кейинчалик давлат гербига айланиб борган.

Шахсий герблар мерос қолдирилган, аммо бир вақтнинг ўзида икки киши бир хил гербга эгалик қила олмаган. Шу туфайли ўғилларнинг герблари бир-биридан фарқ қилиши лозим бўлган. Бунинг учун турли белгилар киритилган ва улар қалқоннинг тепа

Уэльс шахзодаси
Чарльзнинг шахсий
герби

қисмида жойлаштирилган: энг катта ўғил – учта тармоқли энсий чизикдан иборат белги, иккинчи ўғил – яримой, учинчи ўғил – беш қиррали юлдуз ва ҳ.к.

Ўғиллар гербларида акс эттирилган махсус белгилар

Ноқонуний фарзандлар ҳам ўз шахсий гербига эга бўлиши мумкин бўлган. Фақат бу ҳолатда ҳам гербга ўзига хос махсус белгилар туширилган.

Бургунд герцогларининг иккита ноқонуний фарзандлари гербидан намуналар (XV аср). Гербнинг қалқонида уларнинг оталарининг герблари бўш қолдирилган

Феодал сенъор сифатида руҳонийларнинг герблари ҳам шахсий гербларга мисол бўлади. Руҳонийлар гербига унинг шахсий дунёвий герби асос бўлган. Руҳонийларнинг тўлиқ гербида дубулга ўрнига руҳонийларнинг бош кийими – митра, клирикнинг бош кийими, уларнинг ёнбошида намёт ўрнига эса шокилали боғичлар жойлаштирилган. Бу сўнгги элементлар Италияда XIV асрда пайдо бўлди, XV асрдан эса кенг қўлланила бошланди. Дастлаб улар қизил ва қора рангда бўлган, қизил ранг кардиналлар гербида ишлатилган. Кейинчалик боғичлар епископлар ва архиепископлар гербида яшил рангда, пастроқ мансабдаги руҳонийлар гербида қора рангда тасвирлана бошлаган.

Ўрта асрларда аёллар ҳам ўзининг феодал эркинлик ва мустақиллик ҳуқуқига қараб, ўз гербига эгалик қилиши мумкин бўлган. Масалан, Анна Бретонская герцогиня сифатида бунга тўли ҳақли эди. Турмушга чиққунга қадар аёллар, одатда, ўз оталари гербининг тасвиридан фойдаланишган. Кўп ҳолларда уларнинг қалқони ромб шаклида бўлган ва герб дубулғасиз тасвирланган. Бургундияда турмушга чиқмаган аёлларнинг гербида қалқон икки қисмга ажратилган, унинг бир қисмида сулола герби акс этган, иккинчи қисми эса келажакда турмуш ўртоғининг гербини жойлаштириш учун бўли қолдирилган. Баъзан никоҳдан сўнг аёллар гербининг чап қисми эркаклар гербининг ўнг қисми билан бирлаштирилган. Бунинг иложи бўлмаган ҳолатларда бошқача усуллардан фойдаланилган. Масалан, аёлларнинг герби турмуш ўртоғининг герби марказида кичик қалқонда тасвирланган.

Рим папаси Иоханн Павел II нинг герби

Аёлларнинг герблари

Шахсий герблардан сўнг корпоратив герблар ҳам кенг тарқалган. Қатор хусусиятларга кўра, улар шаҳар гербига яқин туради. Шу билан бирга, корпоратив гербларни шахсий герблар билан таққослаш мумкин.

Корпоратив гербларга ҳунармандлар цехларининг, савдогарлар гильдияларининг, ҳарбий орденларнинг, конфессиялар-

нинг (алоҳида монастирлар, биродарликлар), университетларнинг герблари киради. Хунармандлар цехларининг гербларида уларнинг машғулоти билан боғлиқ тимсоллар (иш қуроллари, ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва ҳ.к.) билан бир қаторда уларнинг касбига ҳомийлик қилувчи авлиёлар тасвири ҳам берилган.

Университетлар кўп ҳолларда уларга асос солган шахсларнинг гербидан фойдаланишган. Масалан, Англиядаги Итон коллежи 1449 йилда коллеж асосчиси бўлган қирол Генрих VI (1421–1471)нинг гербини қабул қилиб олган.

Герб турлари ичида вақтинчалик гербларни ҳам алоҳида кўрсатиб ўтиш лозим. Уларга никоҳ герблари, сиёсий иттифоқларнинг герблари кабилар мисол бўлади.

**Шаҳзода
Ольденбург-
нинг
никоҳ герби
(XIX аср)**

**Тузфурушлар
герби**

**Мэнтондаги
кўмирчилар
герби**

**Христ (Кембриж)
коллежидаги
Маргарита
Бьюфорт герби**

Худудий гербларга давлат герблари, шаҳар герблари, алоҳида тарихий вилоятларнинг герблари кабилар киради. Бу гуруҳга кирадиган герблар шахсий герблардан фақат худудий шаклига кўра эмас, герб тасвирларининг алоҳида моҳиятига кўра ҳам фарқ қилади.

Шаҳар геральдикаси зодагонлар геральдикасининг одатлари ва шакллари қабул қилган ҳолда, уларни янги мазмун билан бойитди. Шаҳар ўз гербидан фойдаланадими ёки сенъор гербидан, бундан қатъи назар, унинг ортида шаҳар жамоаси, мазкур манзилгоҳнинг тенг ҳуқуқли аҳолиси турар эди. Шаҳар герб-

ларининг келиб чиқиши ягона манбага эга эмас, аммо барча шахрларнинг ўз гербига эга бўлишга интилишини таъкидлаб ўтмиш лозим. Сеньорлар ҳудудида пайдо бўлган баъзи шахарлар ўз герби сифатида унинг гербини, тўлиқ ёки қисман, қабул қилганлар. Баъзан эса сеньор тобелигидан озодлик рамзи сифатида шахрлар гербида қирол гербининг геральдик шакллари акс эттирилган.

Шаҳар герблари орасида ҳам баъзи гуруҳларни ажратиш мумкин. Улар тасвирий воситаларнинг алоҳида хусусиятлари билан ҳам, бу хусусиятларни келтириб чиқарган шахр марказларининг характери билан ҳам боғлиқ. Масалан, шахр-портларнинг герблари. Бундай гербларда кўп ҳолларда рамзий маънода денгиз савдоси билан боғлиқ шахарларнинг бойлиги, қудрати манбаи бўлган умумий хусусиятлар акс этган. Лиссабон, Париж, Ганза шахарлари герблари бунга мисолдир.

Париж шаҳрининг герби

Лондон шаҳрининг герби

Шаҳар гербларининг бошқа тури – шахар деворлари акс этган герблар. Бу шахар мустақиллигининг рамзи бўлган. Ўрта асрларда кўпгина шахарлар ўз гербига эга бўлган. Венеция гербида қанотли шер, Лондон гербида бут ва қилич, Москва гербида чавандоз расми, Самарқандникида (Темур) уч ҳалқа тасвирланган. Ҳозир ҳам шахарлар герблари кенг тарқалган. Қуйидаги Самарқанд, Санкт-Петербург ҳамда Қозоғистон вилоят ва шахарларининг амалдаги герблари бунга мисол бўлади.

**Самарканд
шахрининг герби**

**Санкт-Петербург
шахрининг герби**

Қозоғистоннинг вилоят ва шаҳар герблари

Европа давлат гербларининг барчасига ҳукмрон сулолаларнинг герблари асос бўлган. Масалан, Англия гербига 1154–1399 йилларда ҳукмронлик қилган Плантагенатлар сулоласининг герби, Дания гербига қирол Кнуда VI Вальдемарссон герби, Бельгия, Нидерландия ва Люксембург гербига Бургунд герцогларининг қадимги эмблемаси асос бўлган. Замонавий Европа давлатлари гербининг кўпчилигида бугунги кунда ҳам ҳокимият ва давлатчиликнинг анъанавий рамзлари бўлган шер ва бургут тасвири учрайди.

Ҳозирги вақтдаги давлат гербларига назар ташлайдиган бўлсак, кўпчилик мамлакатларда юз йиллар олдин вужудга келган миллий ва давлат рамзлари даврлар силсиласига қарамай, ўзгаришсиз қолганлигини кўриш мумкин. Бу эса даврлар ўртасидаги узвий боғлиқлик, миллатларнинг мустаҳкам тарихий хо-

тасвир ва анъаналарга содиқлигидан дарак беради. Бироқ баъзи мамлакатларнинг давлат гербларига эътибор берганимизда, уларнинг турли ижтимоий-сиёсий жараёнлар тасирида тез-тез ўзгариб турганлигини кўришимиз мумкин. Бунга Афғонистон давлат герби мисол бўла олади.

1901–1919

1919–1926

1926–1928

1928–1929

1931–1973

1974–1978

1978–1980

1980–1987

1987–1992

1992–1996;
2001–2002

2002–2004

2004 йилдан
hozirgi
vaqtgacha

2004 йилда тасдиқланган Афғонистоннинг сўнгги Давлат гербида бир қанча шаклларда Афғонистоннинг байроқлари ҳам тасвирланган. Гербнинг тимсолида араб имлосида «Шаҳодат» сураси битилган бўлиб, пастки қисмида масжид ва унинг ичида Маккага юзланган меҳроб ва жойнамоз тасвири акс этган. Масжиднинг икки ёнига ҳурматлилик рамзини билдирувчи байроқ тасвирланган. Масжид остига ўша халқнинг номи битилиб, масжиднинг атрофи гулчамбар билан ўралган. Гербда ҳижрий 1298-йил (милодий 1919-йил) ёзуви акс этган бўлиб, айнан ўша

йили Афғонистон Буюк Британиядан ташқи сиёсатда мустақил бўлган.

Шу ўринда, геральдика билан бевосита алоқадор бўлган байроқлар ҳақида ҳам маълумот бериб ўтишни лозим топдик. Байроқни ўрганувчи фан вексиллография деб аталади. Кўп хусусиятлар байроқларни герблар билан боғлаб туради. Кўп ҳолларда байроқлар герб тасвирини беришнинг бир воситаси бўлган. Аммо герб ва байроқларни бир-биридан фарқ қилувчи хусусиятлар мавжуд.

Байроқларнинг илк кўринишлари узун ёғочнинг юқори қисмида ўрнатилган турли шакллардан иборат ҳарбий белгилар бўлиб, улар баъзан турли рангдаги тасмалар билан безатилган.

Бундай белгилардан қадимги даврлардаёқ фойдаланиб келинган. Уларнинг қадимги Миср ва Оссуриядаги рельефларда сақланиб қолган тасвирлари маълум. Бундай белгилар саркардаларга жангни бошқаришда ёрдам берган: улар исталган вақтда бундай белгига қараб, у ёки бу ҳарбий қисмнинг қаерда жойлашганини аниқлай олган.

Қадимги Римда бундай белги сифатида турли рангдаги мато парчаларидан фойдаланишган. Римликлар уларни «вексиллум» деб аташган. Вексиллумлар ҳозирги байроқларнинг аجدодлари бўлган дейиш мумкин.

ФРАНЦИЯ ГЕРБЛАРИ ТАРИХИ

Француз зодагонлари, геральдика тарихида биринчилар қаторида туради. Айнан Европанинг шимолий қисмидаги Франция ва Фландрия ҳудудлари геральдиканинг ривожланган ҳудудлари қаторига киради. Шунинг учун барча сарой маданиятини билишда геральдиканинг француз модели бошқа мам-

ликатлар геральдикасига ўзининг кучли таъсирини кўрсатди. Ҳозирги кунга қадар қўлланиладиган «геральдика» атамаси инглиз тилида сўзлашувчи халқлар томонидан қўлланилса-да, у ўз илдизлари билан ўрта асрлар Франциясига бориб тақалади. Агар, Англияда герольдмейстерларга кўплаб герб масалалари билан шуғулланиш ва улар устидан назорат ўрнатиш ҳамда монарх номидан герблар чиқариш вазифалари юклатилган бўлса, Францияда бундай ҳолат кузатилмайди. Гербларни чиқариш ҳуқуқи (бошқа Европа давлатлари каби) Францияда, асосан, монархларга тегишли бўлган.

1616 йилда Францияда герольдларнинг ҳуқуқлари кескин шайитилган, чунки қирол томонидан махсус геральдик судья, *Juge General d'Arms de rance* лавозими таъсис этилган. Бунга кўра, судья геральдика соҳасидаги баҳслар билан шуғулланиши ва ҳатоликларни тўғрилайди, янги армигерлар белгиланган тимоийлар асосида яратилган гербларни ундан олади. Тез орада, ушбу лавозимга сайлаш меросий характерга эга бўлиб, 1641 йилдан 1696 йилгача бу мансаб д'Озье оиласи қўлида бўлган.

Бошқа давлатлар геральдикасидаги каби француз гербларида маълум ягоналик ва амалий қоидалар сақланган бўлса-да, миллий ўзига хослик хусусиятлари сақланиб қолган. Масалан, бутун ўрта асрлар давомида кленодлар фақат «турнирлар доирасида» иштирок этувчи рицарлар томонидан олиб юрилган бўлса, сўнгги француз геральдикасида бу ҳолатни камдан-кам кўриш мумкин.

Мартабалар тожи барча даражадаги аслзодаларда мавжуд бўлиб, уларга қўшимча сифатида бериладиган даража «*vidame*» мартабаси бўлган. Кимда-ким бундай мартабага эга бўлган бўлса, епископ ҳарбий кучларининг бош қўмондони сифатида фаолият кўрсатган ва уруш пайтларида епархиянинг масъул ҳимоячиси бўлган. Тож қимматбаҳо гулчамбар билан безатилган, тўртта хоч бўлиб, геральдикада биттаси тўлиқ тасвирланган, иккитасининг эса ярмигача тасвирланган.

Францияда дворянлар, уларнинг даражалари қандай бўлишидан қатъи назар, қўшимча мартабаларга эга бўлишиб, пэр унвонининг олишган. Уларнинг герблари ўзидан юқори мартабадагилар гербларининг орқа томонида жойлашган ва бу уларнинг жамиятда тутган ўрнини ҳам билдирган. Мантия илк маротаба армигернинг герби билан безатилган. Кейинги даврларда улар мовий рангда бўлиб, чекка қисмлари зарҳал билан безатилган.

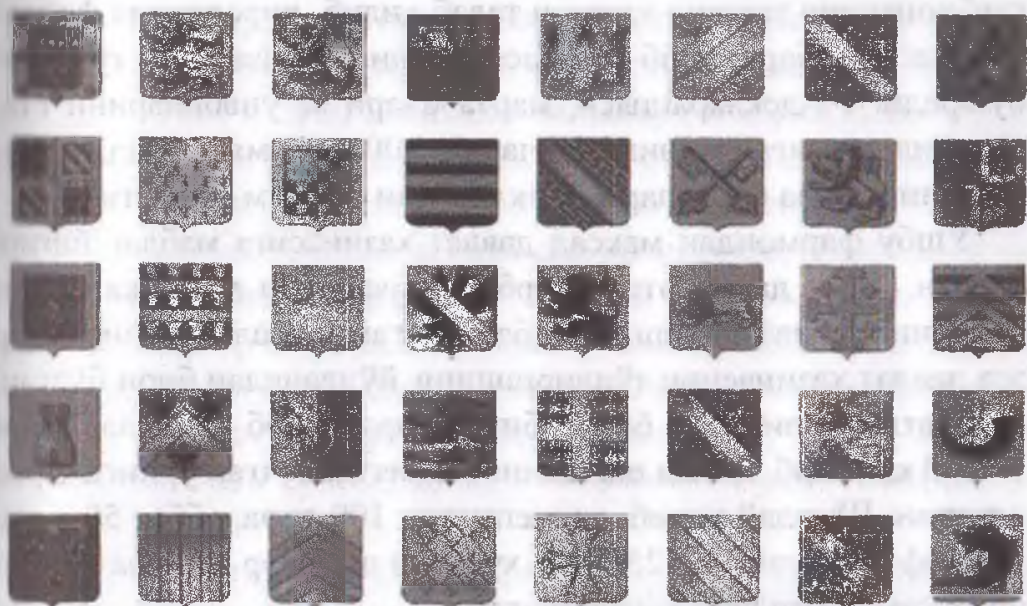
ФРАНЦУЗ ҚИРОЛЛИК ГЕРАЛЬДИКАСИ

Биронта бошқа бир тимсол француз нилуфари ёки «флер де лис» каби узоқ муддатли нуфузга эга бўлмаган. Француз қироллари ҳокимияти ва «флер де лис» ўртасидаги севги афсоналари геральдикада ҳам давом этиб, ушбу гул чиройлилиги билан сўнгги қирол хонадони вакиллари бўлмиш Бурбонлар сулоласи кулаганидан кейин ҳам сақланиб қолган. Нилуфар инқилоб ва республикадан кейин ҳам сақланиб қолади ва Франциядаги кўплаб ҳудудий ва шахсий гербларда у ёки бу шаклда сақланиб қолганлиги билан аҳамиятлидир.

XIII аср бошидан то XIV аср охиригача олтин нилуфарлар Франциянинг мовий рангли герби юзасини безаб турган. Англия ва Франция ўртасидаги Юз йиллик уруш даврида француз қалқонидаги нилуфарлар учта кичрайтирилган шаклда бўлганлигини кўриб (замонавий француз герби), инглиз қироллари ҳам ўз гербларидаги нилуфарлар сонини французларникига тенглаштиришади.

Валуа ва Бурбонлар сулолаларига яқин бўлган уруғлар ҳар иккала тахминни ҳам қирол гербида акс эттиришган. Фақат баъзи соҳаларда, одатда, каймаларда ва ламбелларда гербларни жойлаштиришда ўз ифодасини топган. Бу гербларга майда геральдик шакллари қўшиш орқали амалга оширилиб, ундан кўзланган мақсад катта ва кичик сулолалар фарқини ажратишдан иборат бўлган. Бугунги кунда қирол гербининг кўплаб ва-

риантлари турли департаментлар томонидан фойдаланиб келинмоқда.

**Франция қироли ва дворянлари гербларининг
турли вариантлари (XIX аср)**

Француз аслзодалари қуйи табақа вакилларига шубҳа билан қарашиб, улардан доимо устунликка эга бўлишга ҳаракат қилишганлиги бугунги гербларидаги чиройли мўйна ва безакларда намоён бўлади. Буржуазия ва ҳатто деҳқонлар ҳам амалда герблардан фойдаланишган. Агар дастлабки пайтларда бу аслзодалар ва монархлар томонидан танқид қилинган бўлса-да, кейинчалик у одатий тусга айланиб борган. Чунки бу қиролга каттагина даромад келтирган. Шунинг учун 1696 йилда қирол Людовик XIV махсус фармон чиқариб, унга биноан гербни яратиш ва ундан фойдаланганлик учун солиқ жорий этади. Барча гербдан фойдаланувчилар махсус дафтарда қайд этилишини «Армориал Женераль» («Умумий гербчи») каби ташкилотлар томонидан назорат қилиб боришган.

«АРМОРИАЛ ЖЕНЕРАЛЬ»

1696 йил ноябрь ойида қирол Людовик XIV умумий француз гербхонасини ташкил этишни талаб қилиб, қиролликда фойдаланилаётган барча герб ва тимсолларнинг каталогини тузишни буюради. Ўз декларацияси, мартабалари ва унвонларини тақдим қила олмаганларнинг барчасига 300 лира миқдорида жарима солинган ва баъзилари мулкларидан маҳрум қилинган.

Ушбу фармондан мақсад давлат хазинасига маблағ йиғиш бўлган. Узоқ давом этган ҳарбий ҳаракатлар мамлакат хазинасининг бўшаб қолишига сабаб бўлган. Геральдик йиғимлар эса давлат хазинасини тўлдиришнинг йўлларида бири бўлган. Даҳшатли жарималар билан бир қаторда, герб солиқлари ҳам жорий қилиниб, йиғим шахснинг жамиятда тутган ўрнига қараб олинган. Шундай қилиб, архиепископ 100 лира, аббат 50 лира, тапшиф буюрувчилар 25 лира, хусусий шахслар 20 лира миқдорида ҳақ тўлашлари керак бўлган.

Дастлаб фармоннинг эълон қилиниши норозиликларга сабаб бўлган. Чунки декларациянинг кўп қисми аслзода ва келувчиларга тўғри келган. Шунинг учун 1697 йилда иккинчи фармон эълон қилинган. Бунга кўра, геральдик судья ваколатлари кенгайиб, кимки гербдан фойдаланганлиги тўғрисида маълумот бермаса, улар жазоланган. Гербчилар XVII асрда француз геральдик хизматида фойдали ҳужжатлар манбаи бўлиб қолган. Натижада герб эгалари умуман ундан фойдаланмай қўйишган ёки бошқа герблардан фойдаланишга мажбур бўлишган.

1699 йилда гербларни рўйхатга олиш масаласи яна кўтарилган ва энди даромадга қараб солиқ олиш жорий қилинган бўлса, 1709 йилдан бошлаб декларация ўз аҳамияти йўқотган.

НАПОЛЕОН БОНАПАРТНИНГ ГЕРАЛЬДИК ИСЛОҲОТИ

1790 йилда француз инқилоби дворянлар ва рицарлар ордени тушунчасини йўқ қилди, бироқ 1802 йилда ўзини умрбод консул деб эълон қилган Наполеон Бонапарт Фахрий Легион деб номланган янги рицарлар орденини жорий қилади. Император бўлганидан сўнг бунга эътиборини янада кучайтирди. 1806 йилда Италияни босиб олишда иштирок этган содиқ генералларига рицарлик унвонини беради. 1808 йилда эса Францияда олтита янги аслзодалар даражасини жорий қилади: 1. Келажаги порлоқ шахзода (ушбу унвон, чет эл князларига ёки монархларига беришган). 2. Буюк ишларга лойиқ шахзода (ушбу унвон, монарх ҳокимиятига эга бўлганларга). 3. Герцог. 4. Граф. 5. Барон. 6. Рицар (Фахрий Легион).

Ушбу олтита даража рицарлардан бошқаларга меросий бўлиб, уларнинг йиллик даромади 3000 франкдан кам бўлмаслиги лозим бўлган. Наполеон бошқарув тизими назорати шу тартибда бўлиб, бунда тақомиллашган янги империя аслзодалари учун янги геральдик тартиблар жорий этилиши тақозо қилинард.

Наполеон аслзодалари олган қалқонларда уларнинг мавқеалари кўрсатилган. Герб қалқони эгалари шахзода ва герцоглар ҳисобланишган. Графлар қалқонида мовий рангли тўлқинда тасвирланган бўлиб, ўнг томонда жойлашган, баронлар қалқонида эса қизил рангли тўлқин ифодааланган бўлиб, чап томонда жойлашган. Қўшимча тимсолларни жойлаштириш билан армияга шер шуғулланган. Катта ва кичик шаҳарларнинг герб лойиҳалари модел асосида бўлиб, уларнинг ҳажми ҳам кўрсатилган. Дворянлар тожи тимсоллари бекор қилинган ва эндиликда уларнинг бош кийимларига қараб мавқеалари белгиланиб, улар

Наполен Бонапарт герби

турли даражадаги «*toque*»лар деб номланган. Ушбу типдаги геральдик бош кийимлар илгари мавжуд бўлмаган. «Токе» бош кийимлари унчалик оммалашган бўлмаса-да, 1814 йилда Бурбонларнинг тахтга келиши билан унутилган. Реставрациядан сўнг Бурбонлар инқилобдан олдинги маросимларни яна жорий қилишган.

Бугунги кунда Франция давлат геральдик ташкилоти мавжуд эмас. Шаҳар ва бошқа муниципалларнинг герблари адлия вазирлиги томонидан назорат қилинади ва қайд этилади. Бошқа мамлакатлардаги каби Францияда ҳам гербни ҳимоя қилувчи қонунлар мавжуд.

Наполеон давридаги аслзодаларнинг бош кийимлари
(чапдан ўнгга: рицар, барон, граф, герцог ва
юқори мавқедаги шахзода)

Наполеон даврида аслзодалар тожлари безатилган бош кийимлар билан алмаштирилган, ундаги деталлар уларнинг мартабасини билдирган.

ЎРТА АСРЛАР ВА ЯНГИ ДАВРЛАРДА РОССИЯ ДАВЛАТ ГЕРБИ

Россиянинг эмблемалари ва герблари назарий геральдиканинг қоидаларига асосан анча олдин пайдо бўлган. Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, Иван III нинг давлат мухри пайдо бўлиши билан, Иван IV нинг давлат мухрида 22 шаҳарнинг эмблемаси

акс этган бўлса, 1672 йилда подшо Алексей Михайлович томонидан 33 та (уларнинг 13 таси чет давлатларники) шаҳар эмблемаси яратилган. Титулярник («Катта давлат китоби ёки Россия императорининг илдизи»)да XVII аср охиридаги баъзи келгинди сулолалар вакиллариининг герблари ҳам акс этган.

Россияда герблар қачондан пайдо бўлди? Бу турли баҳсларга сабаб бўлган савол бўлиб, унинг жавоби, аввало, гербнинг нима эканлигини тушунишга боғлиқ. Бир гуруҳ тадқиқотчилар гербни меросий эмблема билан боғлаб, унинг пайдо бўлишини сулбий хронологик давр билан XII асрда Россияда ва Ғарбда пайдо бўлди, деб ҳисоблашади. Бироқ бу хато қараш. Бошқа бир гуруҳ тадқиқотчиларнинг фикрича, герб бу рамзий тасвир бўлиб, ҳокимият томонидан тасдиқланган қатъий элементлардан ташкил топган геральдика қоидаларига асосланган соҳадир. Гербнинг ушбу таърифи ишонарли бўлиб, бу гербнинг ҳокимият томонидан қатъий тасдиқланган меросий эмблема ва геральдика қоидалари асосида ташкил этилишини англатади.

Давлат герби бу давлат рамзи бўлиб, муҳр, танга, қоғоз пул, ҳужжат, байроқ, давлат ташкилотларида ўз ифодасини топади.

Россия герби эмблематикасида илонни ўлдираётган суворий (отлиқ) ва икки бошли бургут тасвирланган. Суворий тасвири XIII–XIV асрларда Москва князларининг муҳрлари ва тангаларида «*лочинли овчи*» номлари билан пайдо бўлади. Имондошлари суворийни рус ерининг ҳимоячиси бўлган князь деб билишган. Ёзма манбаларда отлиқ аввалига нимба (қалпоқ) сиз тасвирланади. Жумладан, Новгород архидиақони Геннадий Искандария патриархи билан учрашганда (XVI асрда) патриархнинг «*Бу муҳрда ким тасвирланган?*» деган саволига: «*Подшо от устида*», – деб жавоб берган. Ушбу фикрни тасдиқлаган подячи (элчи буйруғини етказувчи) Г. К. Котошихин: «*Москва князлигининг буйруғида – от устидаги подшо илонни сиғмоқда*», – деб ёзган. Подшо Алексей Михайлович даврига оид манбаларда давлат гербидаги суворий тасвири душманни мағлуб этган валиаҳд шахзода экани ёзилган.

Суворий эмблемаси ҳақидаги рисолада эса Пётр I нинг олдидаги халоскор Георгий ёки «авлиё Егори» деб ёзилади. Эҳтимол бу ғарбда авлиё Егорининг давлат ҳимоячиси ва жангчилар халоскори сифатида кўрилиши билан боғлиқдир. Илоннинг тасвири муҳрларда қадимдан мавжуд бўлиб, фақат Иван III давридан бошлаб ушбу композицияда суворий князнинг уни енгизиши тасвири пайдо бўлди. Бу тасодиғий эмасди. Айнан Иван III даврида Россиянинг мўғуллар зулмидан озод бўлиши ва марказлашган давлатга айланиши илоннинг енгилиши билан ифодаланади: ташқи душманларнинг ёки князликларнинг ўзаро урушлари ва халоскор князнинг ёвузликни енгизиши рамзий образда тасвирланади. Шунингдек, Иван III даврида давлат муҳрида икки бошли бургут тасвирлана бошлаган.

Икки бошли бургут тасвирининг Византия гербидан олинганлигини таъкидлаб ўтган В. Н. Татишев буни 1472 йилда Иван III нинг Византия маликаси Зоя (София) Палеологга, яъни сўнгги императорнинг жиянига уйланиши билан боғлайди. В. Н. Татишевнинг ушбу қараши кейинчалик тарихдан мустаҳкам ўрин олди. Бироқ бугунги кунда ушбу қараш танқидга учраб, икки бошли бургут тасвири Россиянинг Муқаддас Рим империясидаги габсбурглар хонадони билан алоқалари туфайли пайдо бўлди деган қараш илгари сурилмоқда. Тадқиқотлар натижасида Византия герби палеологлар даврида икки бошли бургут эмас, 4 та В ҳарфидан ташкил топган + (бут) дан иборат эди. Иван III икки бошли бургут тасвирини рус князлари билан Ғарб мамлакатлари раҳбарларининг қариндошлиги ва тенглигини кўрсатиш учун олган.

Бургут қадимий эмблема бўлиб, Рим ва Эронда бургутнинг парвози ғалаба рамзини ифодалаган. Икки бошли бургут шумерларнинг мифологик куши бўлиб, бу рамз Европада салиб юришларидан сўнг пайдо бўлган ва кўпгина рицарлар, шаҳар ва вилоятларнинг гербидан жой олган. XV аср бошларидан «немис миллатининг Муқаддас Рим империяси» давлат гербига айланади (аввал бир бошли бургут эди).

1497 йилда Иван III томонидан Волоцк князига берган ёр-
лиги муҳрида икки бошли бургут ва илонни ўлдираётган суво-
рий тасвирланиб, «Великий князь Иоанъ Б(о)жиею милостию
господарь всея Рус» (Бутунруслинг шоҳи ва улуг князи Иван) де-
ган ёзув бор эди. Бошқа томонида қанотини ёзиб турган, боши-
да тожи бор икки бошли бургут ифодаланган. Айлана ёзув ўша
ифсонани давом эттиради: «I велики князь влад. и моск. нов. нек.
твер. уго. вят. и пер. и бол.» (князьликлар номининг қисқартма
шакли). Айнан 1497 йилдаги муҳрга асосланиб, Н. М. Карамзин
ёшунгги давлат гербининг илдизини ушбу гербга боғлайди ва бу
1897 йилда рус давлати гербининг 400 йиллигини нишонлашни
ташқил этишга сабаб бўлди.

Давлат гербининг эмблемаси икки томонлама муҳрланиб,
бир томонида икки бошли бургут, иккинчи томонида эса илон-
ни ўлдираётган суворий тасвири ўрин олган. Қизиқарли жиҳати
шундаки, суворий тасвири орқа томондан бургутнинг кўкраги-
га тўғри келади. Бу эмблема Иван IV нинг катта давлат муҳрида
тасвирланган. Кейинчалик бу давлат гербининг эмблематикаси
сакланиб қолди. Ундаги ўзгаришлар иккинчи даражали детал-
ларга алоқадор бўлиб, гербнинг санасида, бургут қанотининг
кўриниши, суворийнинг ҳолати ёки қалқон атрофидаги ҳамда
бургутнинг бўйнидаги Андрей Первозванный ордени занжири
сони билан боғлиқ. 1667 йилда биринчи марта давлат герби
геральдика қоидаларига асосланган ҳолда тасвирланган: икки
бошли бургут, «худо томонидан осойишта сақланган ва под-
шо марҳамат қилган Улуғ, Кичик ва Оқ Россиянинг шоҳи ва
улуг князи (унинг 3 та тожи тасвирланган, Қозон, Астрахан ва
Сибирь подшолиги) Алексей Михайловичнинг гербидир» деб
ёзилиб, ўнг томонда бургут 3 қатор ёзув билан шарқий, шимо-
лий ва ғарбий томонларни; бургутнинг тагида отасининг ва бо-
босининг белгиси, чеккада вориснинг тасвири, скипетр ва олма
ҳукмдорнинг марҳамати белгисидир.

1698–1699 йилларда давлатнинг катта муҳрида суворий икки
бошли бургутнинг кўкрагида тасвирланган. Бургутнинг қанот-

лари ва атрофида подшолик муҳри ва князликларнинг пойтахти тасвирланган.

1722 йилда рус геральдикасида муҳим ўзгариш бўлди. Пётр I нинг фармони билан Сенатда Герольдмейстер идораси ташкил этилиб, унга гербларни геральдика назарияси қоидалари бўйича таснифлаш вазифаси юкланди. Биринчи герольдмейстер этиб Степан Андреевич Количев ва унга ёрдамчи этиб (гербни чи-зиш бўйича) италиялик граф Франциско Санти (у Францияда таълим олган) тайинланди. Энг аввало, Санти геральдика қоидаларига асосан давлат тимсолини Россия давлат гербига ке-ракли ранг, металл ва бошқаларни киритди.

Пётр I даврида бургутнинг қанотида 6 та герб қалқони буюк князликларнинг пойтахти ва подшолик тасвирланди. Екатерина II даврида 6 та қалқон провинция эмблемалари би-лан берилди. Николай I даврида эса бургутнинг ўнг чангалида яшин (момақалдирак) ўқи ва машғал, чап чангалида эса лавр гулчамбари пайдо бўлди. 1856 йил Александр II даврида гербга халоскор авлиё Георгий тасвири киритилди.

Катта давлат герби ҳар хил белгиларга тўла бўлиб, қалқон-нинг ўртасидан бошига тож кийган икки бошли бургут ўрин ол-ган. Бургутнинг чангалида скипетр ва ҳокимият рамзи, унинг кўкрагида эса халоскор авлиё Георгийнинг тасвири акс этган. Қалқонда буюк князь Александр Невскийнинг дубулғаси усти-га тож кийдирилган ҳолда «Худо биз билан» деган шиор ёзилиб, оқ сувсар мўйнаси тасвирланган. Қалқоннинг атрофида апостол Первозванный орденининг занжири акс этган. Қалқон тутувчи-лар табаррук архистратиг Михаил ва архангел Гавриллар бў-лишган.

Қалқоннинг атрофида Қозон (аждар), Астрахан (тож ва шарқона қилич), Полша (тож кийдирилган бургут), Сибирь (орқа оёқларида турган 2 та кундуз), Таврия-Херсонеси (икки бошли бургут), Грузия (халоскор авлиё Георгий), Иберия, Карталиния, Кабардин, Арманистон, Черкас ва тоғли князлик-лари герблари тасвирланган. Бундан ташқари, қалқондан княз-

ликлар: Киев (табаррук архистратик Михаил), Владимир (арслонсимон леопард), Новгород (креслони ушлаб турган айик), Финляндия буюк князлиги (тож кийдирилган шер қилич билан)нинг герблари ҳам ўрин олган.

Асосий қалқоннинг пастида Романовларнинг герби жойлашган. Унинг устки қисмида князликлар ва вилоятлар герблари жойлашган: Псков (барс), Смоленск (жаннат купши билан замбарик), Тверь (устига тож қўйилган тахт), Югор (булутдан чиқиб турган иккита қўл), Нижегород (буғу), Рязань (князь), Ростов (олтин бўйинбоғли кумуш буғу), Ярославль (секира ушлаган айик), Белозоре (иккита балик), Угор (урғочи тулки).

Жануби-ғарбий князликлар қалқонларидаги қўшма герблар: Полинск (бут), Подольск (қуёш), Чернигов (бут ушлаган бургут).

Белоруссия ва Литва вилоятлари князликларининг қўшма герблари: Литва буюк князлиги (қўлида қилич билан кумуш отга минган суворий), Белосток (бургут ва суворий), Самогит (айик), Полоцк (қўлида қилич билан қора отга минган суворий), Втебск (қўлида қилич кўтарган кумуш суворий ва айлана тарқен), Мстслав (бўри).

Болтиқбўйи вилоятларининг қалқонидаги қўшма герблар: Эстландия (3 та леопардсимон арслон), Лифляндия (гриф қилич билан), Курляндия (тож кийган арслон), Семегалия (герцог тожини кийган кумуш буғу), Карелия (лат кийган иккита қўл қилич кўтарган ҳолда).

Шимоли-шарқий мамлакат ва вилоятлар қалқонидаги қўшма герблар: Пермь (елкасида Инжил кўтариб кетаётган айик), Вят (камон ва пайкон ушлаган қўл), Болгар (байроқдаги қўзи-чоқ тасвири), Кондий (елкасида чўқмор кўтарган ёввойи одам), Туркистон (афсонавий бир шохли от).

Ўртача давлат гербида байроқ акс этмасдан, 6 та герб тасвири мавжуд (қалқондаги 5 та герб Туркистон гербига бирлаштирилган ҳолатда).

Кичик давлат гербида икки бошли бургут кўрагида халоскор авлиё Георгий билан тасвирланган. Бургутнинг қанотлари га Қозон, Астрахан, Польша, Сибирь, Таврия-Херсонес, Грузия, Киев, Владимир, Новгороднинг бирлашган герблари ҳамда Финляндия буюк князлигининг герби тасвирланган.

1917 йил февраль тўнтаришидан сўнг Муваққат ҳукумат икки бошли бургутни Романовларнинг герби эмас деб ҳисоблаб, уни давлат эмблемаси сифатида сақлаб қолди. Бироқ бургутнинг қанотлари туширилган ҳолда, тожсиз, суворийсиз, скипетрсиз, ҳокимият рамзисиз тасвирланди. Бургутнинг тагида Давлат думаси мажлислари ўтказиладиган Таврия саройи тасвирланган.

**Император Александр
III нинг герби**

**Георгий Победоносец
тасвирланган империя
ҳалокатидан кейинги
дастлабки йиллардаги герб**

XX АСРДА РОССИЯ ДАВЛАТ ГЕРБЛАРИ

1918 йилда Россиянинг янги давлат герби ишлаб чиқилди. Давлат герби лойиҳасида унга қалқон шаклидаги бугдой бошоқлари, ўроқ, болға ва қилич қўйишни таклиф қилишган бўлишса, муҳокамалардан сўнг гербга қилич тасвирини қўймасликка қарор қилинди. Лойиҳа 1918 йил 19 июнда тасдиқланиб,

шу йилнинг июл ойида қабул қилинди. Собиқ Иттифокнинг биринчи герби 1923 йил 6 июлда В. П. Корзухиннинг лойиҳаси асосида, rassom И. И. Дубасов томонидан яратилди ва тасдиқланди. Гербда тоталитар тузумнинг мафкурасини ифода қиловчи ўроқ ва болға тасвири ҳамда «Бутун дунё пролетарларини бирлаштингиз» деган ёзувли тасма қўйилган эди. Ушбу герб тасвирига собиқ Иттифок таркибидаги республикалар сонининг ўзгариши билан боғлиқ равишда кейинчалик ўзгартишлар киритиб борилди. «Иттифокдош» республикалар гербига ҳам ўроқ ва болға «қабул қилдирилиб», республика иқтисодини акс эттирувчи тасвирлар пайдо бўлди. Республикаларнинг герби, айни вақтда, мухтор республикаларнинг ҳам герби ҳисобланиб, уларни миллий тилларда ёзилган сўзлардан фарқлаш мумкин эди.

«Қизил империя» парчалангач, унинг рамзларидан бири ҳисобланган мазкур герб ҳам ўз аҳамиятини йўқотиб, мустақил республикалар учун ўзларининг янги миллий гербларини яратишга киришди. Жумладан, 1993 йилда президент фармони билан Россия Федерациясининг герби қабул қилинди. У кўп ҳолатларда инқилобдан аввалги империя гербини такрорлар эди. Россия Федерациясининг «Федерал конституцион қонуни»да Давлат Думаси томонидан 2000 йилда қабул қилинган бўлиб, ушбу ҳуқуқий ҳужжат РФнинг давлат гербини ҳамда ундан фойдаланишни тасдиқлади. 2000 йил 20 декабрда Федерация Кенгаши томонидан «Федерация герби тўғрисида»ги Қонун тасдиқланди ва шу йилнинг 25 декабрида РФ Президенти В. Путин томонидан имзоланди.

РФ нинг Давлат герби тўғрисидаги қонуннинг 1 моддасида «Бизнинг мамлакатимиз давлат герби қуйидагича: РФнинг герби тўрт бурчак, пастки бурчаклари эгилган ва қиррадор, қизил геральдик қалқон, олтин билан ишланган икки бошли бургут пастга туширилган қанотларини (1917 йил тўнтаришидан сўнг туширилган эди) юқорига кўтарган ҳолатда, бургутнинг бошида иккита кичик тож ва унинг устида битта катта тож бўлиб,

улар лента билан бирлаштирилган. Бургутнинг ўнг чангалида асо ва чап чангалида ҳокимият рамзи тасвирланган. Бургутнинг кўкрагида қизил қалқонда кўк плашли, кумуш от устидаги кумуш суворий кумуш найза билан ағдарилган қоп-қора аждарни ўлдирмокда». Қонунда кўрсатилишича: икки бошли бургутни қалқонсиз ва бир хил рангда тасвирлаш ҳам мумкин. Гербни яратиш устида ишлаган соҳа мутахассисларининг фикрича икки бошли бургут ҳар қандай ҳолатда ҳам Россия давлатининг асосий тимсоли (эмблемаси) бўлиб қолаверади.

РОССИЯ ШАҲАР ВА ГУБЕРНЯ ГЕРБЛАРИ

Шаҳар геральдикасини тадқиқ этишга А. Б. Лакиер, П. П. Винклер, қисман Ю. В. Арсеньева, В. К. Лукомский ҳамда А. А. Ураносова, Н. Н. Сперансова, В. С. Дравчук ва бошқаларнинг илмий ишлари бағишланган. Шу ўринда инқилобдан аввалги ва кейинги гербларни ҳар томонлама ўрганиб чиққан Н. А. Соболеванинг хизматларини алоҳида таъкидлаш ўринли.

Н. А. Соболева шаҳар гербларининг пайдо бўлишини шаҳарларнинг ҳуқуқий ривожланиши билан боғлайди ҳамда Россия шаҳар гербларини Европа геральдикасига солиштириб, қиёсий ўрганади. Унинг фикрича, Ғарбий Европада феодал жамият шароитида мустақилликни қўлга киритган шаҳарларнинг ривожланишида герблар норматив белги вазифасини ўтаган. Бир қанча тарихий сабабларга кўра, Россияда шаҳар герблари Европага нисбатан бир неча аср кейин пайдо бўлди. Лекин Ғарбий Европада шаҳарларни герб билан таъминлаш, шаҳарларнинг ўсиш ва ривожланиш белгилари, шаҳар ҳаётининг эволюцияси, шаҳарга нисбатан давлат сиёсатининг муносабати ва шаҳар бошқарувига боғлиқ.

Россияда шаҳар гербларининг назарий геральдика қоидаларига асосан ташкиллаштирилиши Пётр I ва Екатерина

II ислохотлари билан боғлиқ. Россиянинг айрим шаҳарлари гербларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши ҳудудий эмблемаларнинг узоқ ўтмишига, яъни тотемизмга бориб тақалади. Мисалан, Ярославль гербида айиқ протазан билан ифодаланган. Ушбу тасвир IX–X асрларда Юқори Поволжьедаги айиқ тотемига сиғиниш билан боғлиқ. Эҳтимол, бу тасвир Ярослав Мудрийнинг қилич билан айикни ўлдирганлиги тўғрисидаги персона билан боғлиқдир.

Смоленск гербида замбарак устига қўнган жаннат қуши тасвирланган. Ушбу тасвир 1664 йилда Смоленск жанги князь Ф. И. Куракиннинг муҳрида ифодаланган бўлиб, жаннат қуши Ҳумоюн деб ёзилган. Владимир гербида арслон орқа оёқларида туриб, олдинги оёқларида узун тўрт қиррали бутни кўтариб турган ҳолда тасвирланган. Тадқиқотчилар арслонни князь Андрей Юрьевичнинг XII асрдаги эмблемаси деб ҳисоблашади. Владимир-Суздаль шаҳарлари гербида ҳам арслон тасвири асосий ўринни эгаллайди. Киев эмблемасида Архангел Михаил қилич ва қалқонни кўтариб турган ҳолда тасвирланган. Қизиқарли томони 1782 йил тасдиқланган шаҳар гербида Архангел Михаил кумуш кийимда ҳаворанг далада тасвирланарди.

Москва эмблемаси икки бошли бургут бошида учта тож билан, кўкрагида «Московский» деган ёзуви билан тасвирланган. Москванинг гербидаги илонни енгаётган суворий тасвири буюк князнинг меросий эмблемаси ҳисобланган. Иван IV нинг гербида биз 24 та халқаро аҳамиятга эга бўлган ҳудудий эмблемаларга биринчи марта дуч келамиз. 1672 йилда подшо Алексей Михайлович даврида яратилган Катта давлат китоби «Титулярник»да 33 та шаҳар эмблемалари тасвирланган. Ушбу эмблемалар чиройли миниатюралар билан, гербовой ситилизациясиз, шаҳарларнинг жойлашиши ва рангли герблар билан тасвирланган. Ҳар бир эмблема овал шаклида ёзилган ва винеткалар билан безатилган ҳолда XVII аср Москваси барокко усулида ишланган. XVII асрнинг 70-йилларида Россияда 250 та шаҳар

да эълон қилинди. 1880 йилда «Россия империясининг области ҳамда губернялари герби» тўплами нашр этилди. 1900 йилда П. П. фон Винклер томонидан «Шаҳар, губерня, посад ва областлар герблари тўғрисида Россия империясининг 1649–1900 йиллардаги умумий қонунлар мажмуаси» ҳақидаги альбом нашр этилди.

Шаҳар геральдикасига қайта қизиқиш 1960 йиллардан бошланган бўлиб, бунга жамоат онгидаги ўзгаришлар, гуманитар билимларга ва ўтмиш обидаларига коллекционерларча қизиқишнинг пайдо бўлиши ҳамда шаҳар рамзларини қайта кўриб чиқиш зарурати сабаб бўлди. Натижада шаҳар геральдикасида янги шаҳарларга герблар яратиш ва уларнинг эмблематикасига ўзгартиришлар киритиш ишлари аста-секин йўлга қўйила бошлади. 1987 йилда собиқ Иттифоқ Фанлар академияси Тарих бўлимида ташкил этилган Кординацион комиссияга (кейинчалик Геральдик комиссия) шаҳар гербларини яратиш ва ташвиқот қилиш, шаҳар герблари тўғрисида материаллар тўплаш вазифаси юклатилди. Геральдик комиссиянинг фаолияти натижасида 1998 йилда Н. А. Соболев таҳрири остида «Россия шаҳарларининг герби» деб номланган альбом-маълумотнома тайёрланди.

Афсуски, сўнгги ўн йилликларда шаҳар гербларида энг муҳим геральдик қоидалар бузилмокда: метал устига метал, финифти устига финифти қўйилмайди. Ҳозирги замонавий гербларда кумуш (оқ), олтин (сарик), яшил, лазур ва бошқа рангларни кўриш мумкин. Шунингдек, саноат шаҳарларининг рамзлари бир-бирига жуда ўхшаш. Замонавий шаҳар гербларида энг асосий техник эмблемаларнинг тасвирини кузатиш мумкин: тишли ғилдирак (шестерна) ёки унинг бир қисми, заводларнинг расми (узоқдан), нефт миноралари (аланга билан ёки алангасиз), домна печларнинг кўриниши, автомобиллар, электр лампалар, атом белгилари ва бошқалар.

РУС ДВОРЯН ГЕРБЛАРИ

Сулолалар герби – дворянлар шажараси ва уларнинг келиб чиқиш тарихи, хизматлари, имтиёзлари ҳамда жамиятда тутган ўрнини ўрганишда муҳим манба ҳисобланади. У алоҳида шахс ёки сулоланинг ҳарбий ёки фуқаролик фаолияти соҳаси ҳақида маълумот беради.

Россияда шахсий гербларни яратиш борасидаги илк қадамлар XVII асрнинг сўнгги ўн йилликларига бориб тақалади. Бу диваргача рус жамиятида шахсий ва оилавий гербларнинг мавжуд бўлмаганлиги тўғрисидаги маълумотлар 1664 йилда Г. К. Китошихиннинг «Алексей Михайловичнинг подшолиги даврида Россия тўғрисида» асарида учрайди. 1686–1687 йилларда Ўлчилик маҳкамасида илк маротаба дворян сулолалари герблари тўплами тузилиб, у «Бахмал китоби» деб номланиб, 100 йилдан сўнг машҳур маърифатпарвар Н. И. Новиков томонидан нашр этилади. XVII асрдаги дастлабки сулолавий герблар қандай кўринишда бўлганлигини биз аниқ айта олмаймиз, бироқ ушбу гербларни яратилишига поляк геральдикаси (поляклар босқини) маълум даражада таъсир кўрсатган бўлиши мумкин.

Пётр I ҳукмронлиги даврида амалиётда янги мартабалар (баронлик, графлик) жорий қилинган, шахсий герблар ҳам қўлланила бошланди. XVIII асрнинг дастлабки йилларида Пётр I томонидан Я. В. Брюс, Ф. А. Головин, П. М. Апраксин, П. А. Толстой, А. Д. Меншиков ва бошқаларга фахрий мартабалар ва дипломлар ҳамда Муқаддас Рим империяси намунасида тайёрланган герблар ҳам берилган. Дастлаб шундай дипломларни тайёрлаш билан Ташқи ишлар коллегияси шуғулланган. Пётр I ҳукмронлиги даврида дворянлар гербларини яратилиши тўғрисидаги маълумотлар кам бўлиб, бу ҳақида В. К. Лукомский гербларни яратишда подшонинг 6 та сафдошлари исмини қайд этади, холос. Улар: графлар Головкин, Апраксин, Брюс ва бошқалардир.

1722 йилда Герольдмейстер идораси ташкил этилиши муносабати билан сулолавий гербларни яратиш ишлари билан ушбу маҳкама шуғуллана бошлайди. «Мартабалар тўғрисида»ги 1722 йилдаги фармонга кўра VIII даражагача хизмат қилган фуқаролик амалдорларининг барчаси, шунингдек, XIV даражадаги ҳарбий хизматчилар ҳам меросий дворянлик ва сулолавий гербга эга бўлиш ҳуқуқини қўлга киритишган.

XVIII асрнинг 40-йилларидан бошлаб хусусий гербларни яратиш жонланади. Герольдмейстер бошлиғи этиб В. Е. Адодуров тайинланади. Унинг ўзи дворянлар гербларини яратиш бўйича кўпгина изланишларни амалга оширади ва энг аввало, Преображенский полки гренадёрлар ротасининг дворянлар гербини яратади. Ушбу рота 1741 йилда Елизавета Петровнанинг тахтга келишига ёрдам беради ва малика бунга жавобан мукофот сифатида уларга Лейб-компания номини беради ҳамда Лейб-компания иштирокчилари герблар билан тақдирланади. «Бош» (умумий) герб тузилиб, герб қалқонининг ўнг томонига жойлаштирилиб, унинг қора майдонига олтин страпила, 3 та ёрилган анор тасвири акс эттирилган. Страпила устида 2 та беш қиррали кумуш юлдуз, остида эса 1 та беш қиррали кумуш юлдуз тасвирланган. Дворян дубулғаси устида гренадёрлар Лейб-компаниясининг бош кийимида 2 та қизил ва 2 та оқ туяқуш патлари тасвирланган. Бош кийим атрофларида 2 та қора бургутнинг қанотлари тасвирланган. Унда: «*Садоқат ва рашик учун*» деган ёзув мавжуд. Чап томонда 347 та Лейб-компания герблари бўлиб, у иштирокчиларнинг тимсоли ҳисобланган.

Екатерина II ва Павел I ҳукмронлиғи даврида хусусий гербларнинг яратилиши жонланганлигини кузатиш мумкин. Ушбу фаолиятнинг якунида, яъни Павел I даврида «Бутунроссия империяси дворян сулолаларининг умумий герби» деб номланган китоб нашр этилади. Павел I ушбу асарнинг нашр этилиши ва Россия геральдикасига катта эътибор қаратиб, уни тартибга солиш ҳамда мустаҳкамлаш ишларини ўз назоратига

олади. «Умумий гербовник»ни яратиш императорнинг фармонига биноан 1797 йилнинг 20 январидан бошланади ва уни назорат қилиш вазифаси дастлаб бош прокурор А. Б. Курукин зиммасига юклатилган бўлса, 1800 йилдан бошлаб III департамент обер-прокурори, сенат аъзоси О. П. Козодавлев зиммасига юклатилади. Унга «герб судьяси» Матвей Вагонов умумий гербовникнинг дастлабки 10 томлигини тузишда ёрдам беради. Умумий гербовникнинг 5 та томи Павел I даврида, 4 та томи эса Александр I даврида ва 1 таси 1836 йилда Николай I даврида нашр қилинади. Унинг қолган 11 та томи нашр этилмаган ва ҳозирги пайтда Санкт-Петербург МДА (ЦГИА)да сақланмоқда.

Умумий гербовникнинг барча томларини тайёрлаш принципи бир хил бўлиб, герблар эгаларининг келиб чиқишига кўра 3 та гуруҳга бўлинган.

Биринчи гуруҳда – барча князь ва дворян сулолаларининг герблари, яъни Рюрикдан Гедимингача бўлган герблар киради. Уларнинг гербларида сулолаларнинг тимсоллари тасвирланган.

Иккинчи гуруҳ – келгинди сулолаларнинг гербларига тааллуқли бўлиб, уларнинг тимсолларида рус ва украин фамилиялари ҳам учрайди. Шунингдек, ушбу гуруҳга Россия фуқаролигини қабул қилган чет эл дворянлари герблари, чет давлатлар монархларининг фахрий ёрлиқларини қабул қилган рус дворянлари герблари ҳам киритилган.

Учинчи гуруҳга маълум бир хизматлари эвазига дворянлик мартабасини олган шахсларнинг герблари кирган.

Дворянлар геральдикаси элементларининг асосий тасвири жангчилар, курул турлари, юлдузлар, ярим ойлар, хочлар, тожлар, афсонавий-мифологик персонажлар, ҳайвонлар ва ўсимликлар бўлиб, рус дворянлари герби тимсолига характерли хусусият – икки бошли бургут ва унинг қанотлари тасвири бўлган. 1917 йилга келиб бу тасвирлар камайиб боради. Эндиликда мифологик ва фантастик персонажлар йўқолиб, уларнинг ўрнини реал ҳаётий тимсоллар эгаллай бошлайди. Октябрь тўнтаришидан сўнг дворянлар геральдикаси унутилишга маҳкум

этилади. Кейинги даврларда унга қизиқиш яна пайдо бўла бошлади. Ҳозирги кунда Россия Федерацияси Президенти ҳузурида Давлат Герольди ташкил этилган бўлиб, ушбу соҳа мутахассислари янгитдан дворянлар гербларини ўрганиш борасида изланишлар олиб бормокда.

ТУРОН ХАЛҚЛАРИ ТАРИХИДА РАМЗИЙ БЕЛГИЛАР

Археологик қазилмалар натижалари Марказий Осиёда ҳам қадимда муҳрлар, тангалар ва буюмларга шахар, давлат, уруғ ёки ҳунармандчилик уюшмаларининг рамзларини тушириш кенг тарқалганини кўрсатади. Улар аجدодларимизнинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётини, турмуш маданияти ва санъатини ўрганишга, давлатлар ва сулолалар тарихини ойдинлаштиришга хизмат қилувчи манбалардан биридир.

Энг қадимги тарихий манбалардан бири Авестода тилга олинган мамлакатлардан бири бўлган Хоразм ҳукмдорлари ўз тангаларини зарб қилишни йўлга қўйганлар. Археологик изланишлар натижасида топилган тангаларнинг бир томонида шоҳ тасвири, иккинчи томонида эса суворий жангчининг тасвири туширилган. Бу давлатнинг рамзий белгилари зардуштийлик билан боғлиқ бўлиб, ушбу динда бахт ва толе рамзи сифатида Ҳумо қуши эъзозланади. У бутунги кунда ҳам мустақил Ўзбекистон давлатининг рамзий белгиси бўлган гербнинг марказий қисмини бирлаштириб турган геральдик шакл сифатида танлаб олинган.

Қадимги давлат бирлашмаларидан яна бири Бактрия ҳақида тўхталадиган бўлсак, бу давлат манбаларда «байроғи баланд ҳилпираб турадиган» деган таъриф билан тилга олинган. «Байроғи баланд» деган сўзга эътиборни қаратадиган бўлсак, бу даврда давлатчилик рамзи бўлган байроқнинг тилга олиниши ўзбек давлатчилигининг тарихи қадим даврларга бориб

тақалишини англатади. Байроқлардан ташқари ўрта асрларда туркий халқлар орасида туғ, яловлар ҳам бўлган.

Марказий Осиё халқлари тарихида баъзи қабилаларнинг босиб ўтган йўлини ўрганиш ва уларни компонент сифатида у ёки бу халқнинг шаклланишида қатнашганлиги ва ролини аниқлашда тамға белгилари муҳим тарихий аҳамиятга эга. Тамға – туркий ва бошқа халқларда уруғ белгиси ҳисобланиб, ўз хусусиятига кўра муҳим тарихий манбалар қаторига киради. Уруғ ёки қабилавий мансублик белгиси бўлган тамғалар ва тамғасифат белгиларни ўрганиш соҳасида анчагина ишлар қилинганига қарамасдан, бу мавзуга оид кўплаб муаммолар ҳануз ўз ечимини топмаган.

Тамғаларнинг дастлабки кўриниши, этнографик маълумотларга кўра, содда геометрик шакллардан (доира, квадрат, учбурчак, бурчак ва ҳ.к.), пиктограммалар, ҳайвон ва қушлар тасвирларидан иборат бўлган. Кўпчилик тамғаларга тотемистик ҳайвонлар тасвири туширилган. Одатда, маълум уруғ авлоди ўз аجدодларидан тамғани мерос қилиб олган ва унга қўшима белги қўшган ёки уни ўзгартирган. Тамғалар уруғнинг умумий мулки бўлган уй ҳайвонлари ёки уруғ вакиллари ишлаб чиқарган буюмларга босилган. Кейинчалик тамғалар герб ва муҳрлар сингари оилавий ва шахсий (хусусий) мулк белгисига айланди.

XIII–XIV асрнинг машҳур тарихчиси Рашидуддин Фазлуллоҳ «Тарихлар тўплами» номли китобида шаҳодат беришича, Ўғузхон ўз мулкини ўғилларига улус сифатида бўлиб берган, ушбу давлат ҳукмдорлари ҳам ўзларининг хонлик тамғаларига эга эдилар. Демак, Ўғузхон даврида туркча «тамға» сўзи мерос қолувчи мулк маъносини билдирган.

Маълумки, қадимда ва ўрта асрларда кўчманчи ҳамда ярим кўчманчи халқлар от, туя ва чорва молларига маълум бир белги-тамға босганлар. Ҳар бир қабиланинг махсус тамғаси бўлиб, улар шу тамғага қараб ўз чорва молларини таниб олганлар. Жумладан, ўзбекларнинг юз ва бошқа уруғлари таркибида сўлоқли (чорва молларининг қулоғига солинган эн, яъни бел-

ги деган маънода), ўроқли, болғали, вахтамғали, жилонтамғали, ойтамғали каби шаҳобчалар мавжуд бўлиб, уларнинг уру тамғасида ўроқ, болға ёки бошқа тасвирлар акс этган.

Ўзбек халқининг сиёсий ва этник тарихида муҳим роли ўйнаган қанғарларнинг тамғалари ҳақида таниқли олим К. Шониёзовнинг ёзишича, уларда икки хил тамға бўлиб, биричиси, тўғри чизикдан (/) иборат бўлган ва «ковурға», «косо» ёки «алиф» деб аталган. Бу хилдаги тамға ўзбек ҳамда қорақалпоқ халқи таркибидаги қипчоқларда ва Оренбург губернясида яшовчи қипчоқларда ҳам бўлган. Қанғилиларнинг иккинчи тамғаси «қўш алиф», «икки қовурға» ёки «қўш тамға» (//) деб номланган. Ана шу хилдаги тамға бошқирд қанғилиларининг ҳам тамғаси ҳисобланган. Қорақалпоқларнинг қўнғирот ва ўзбек қанғили уруғларидан бирининг номи қўштамғали деб аталган. Бу этнонимлар ўз номларини тамға белгисидан (қўш қовурғалардан) олганлар.

Илк ўрта асрларда қанғилилар бижанақлар билан битти қабилла иттифоқида бўлган. Маҳмуд Қошғарийнинг берган маълумотига кўра, бижанақларнинг ўша даврлардаги тамғаси шаклида, Рашидудиннинг маълумотига кўра, шаклида бўлган. Қозоқларнинг Кичик жуз таркибидаги адай, кете ва тўртқора қабилаларининг ва Ўрта жуз таркибидаги керей, сергели қабилаларининг тамға белгиси + бўлган. Худди шунга ўхшаш тамға Шимолий Қирғизистонда жойлашган жағалмай гуруҳларида ҳам қайд этилган [К. Шониёзов. Қанғ давлати ва қанғилилар. – Т.: Фан. 1990. – 135-бет.].

Биз ўрганган манба ва адабиётларда илк давлатчиликнинг рамзлари ҳақидаги маълумотлар кам учрайди. Шундай бўлса-да, умумий билимларга асосланиб, геральдик белгилар диний қарашлар орқали ифодаланган деган фикрни айтиш мумкин. Тотемистик ва фетишистик қарашлар, шунингдек, бошқа диний эътиқодлар кишилар ҳаётида айрим нарса ва буюмларни муҳим ўринга олиб чиқарди. Бундай муҳим белгилар эса кейинчалик геральдик белгиларни келтириб чиқарган.

Тотемизм қадимги туркий халқлар ҳаётида ҳам муҳим аҳамият касб этган. Тотемизмда баъзи ўсимлик (дарахт) ва ҳайвонлар одамларнинг қўриқловчиси ва тангрилари ҳисобланган. Илмий адабиётлар туркий халқларнинг ўтмишда бўри, айиқ, бургут, илон, дарахт ва бошқа тотемларга эътиқод қилганликларидан гувоҳ беради. Вақт ўтиши билан тотемизм такомиллашиб борган, натижада катор ҳайвонлардан бирининг панжаси, иккинчисининг тумшуғи, думи ва оёқлари каби аъзоларидан бири олиниб, шакл берилган ва шу тариқа тимсол бунёд этилиб, улар муқаддас ва яратувчи сифатида эъзозланган.

Шу тариқа туркий халқларнинг этник хусусиятлари, маънавий ҳаёти, ижтимоий муносабатлари турли рамзий белгиларда ўз аксини топган. Туркий халқларнинг рамзий белгилари Хитой, Рим, Византия, Тибет, араб, ҳинд, форс, туркий ёзма манбаларда ёритилган, шунингдек, бу рамзий белгилар халқ оғзаки ижодида, удумларида, этнографик хусусиятларида ўз аксини топган.

Ўтмишда жуда кўп уруғ-қабилалар бўрини ўз тотеми – илк аجدоди деб ҳисоблаган. Жумладан, туркий қавмларда бўри билан боғлиқ илоҳий тушунчалар кенг тарқалган ва у муқаддас ҳайвон саналган. Шу сабабдан туркий халқлар бўрига эҳтиром юзасидан ўз яловларини олтин бошли бўри тасвири билан безаганлар. Бундан ташқари, олтиндан ясалган бўри калласи тамғаси улар байроғида ҳам ўз аксини топган. Байроқлардаги тасвир туркийлар ўзларининг илк аждодини ўзга олам – осмон билан боғланганликлари рамзидир.

Буюк Турк хоқонлиги давлати ўзининг рамзий ифодасини акс эттириш учун маълум рамзий белгилар қабул қилган. Бу белгилар қадимги Турк давлатининг байроғида ўз ифодасини топган. Ушбу яшил байроқ ўртасида бўри боши тасвири туширилган, байроқ эни бўйига нисбатан узунроқ бўлган.

Кушонлар (милодий I–IV асрлар) давлатининг байроғи оқ рангдаги бўйига узун, энига қисқа шаклда бўлиб, унинг олд томонида беш қиррали оч сариқ тусдаги юлдуз тасвирланган. Афталлар давлати (V–VI асрлар) баъзан Оқ хунлар давлати деб

ҳам юритилади. Эфталитларнинг байроғи ҳам оқ рангда бўлиб, унда ҳам беш қиррали оч сариқ юлдуз тасвири туширилган.

Кўк турк ҳоконлиги (552–743)

Оқ хун ҳоконлиги (420–562)

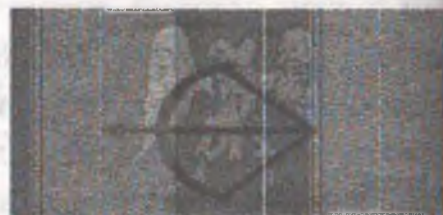
**Қорахонийлар салтанати
(940–1040)**

Олтин Орда давлати

**Ғазнавийлар салтанати
(963–1183)**

**Салжуқийлар салтанати
(1040–1157)**

Ислом динини қабул қилган туркий халқларнинг давлат байроқларида айрим ўзгаришлар юз берган. Араблар ўлкани тўлиқ босиб олганидан кейин рамзий белгилар ўрнини араб имлосида битилган Қуръони каримдан келтирилган оят ва суралар битилган эди. Масалан, Қорахонийлар давлатининг байроғи қизғиш-қўнғир рангли бўлган ва унда туғ шаклидаги ўқ тасвирланиб, қуйидан юқорига қараб лотинча «М» ҳарфи каби учта шакл

кетма-кет акс этган, энг қуйидаги биринчи шакл йирик бўлиб, юқорига қараб кичрайиб борган.

Ботухон томонидан ташкил этилган Олтин Ўрда давлатининг байроғига оқ ранг танланган, байроқ ўртасида ярим ой остида лотинча «М» шаклига ўхшаш шакл тасвирланган.

Ғазнавийлар давлатининг байроғи тўқ яшил рангда бўлиб, унинг юқори қисмида оч кулранг ярим ой белгиси тасвирланган, шунингдек, ярим ой остига товус тасвири берилган, байроқнинг бўйи узунроқ, эни қисқароқ шаклда бўлган.

Туркий қавмларнинг яна бир йирик давлати – Салжуқийлар давлатининг байроғи тўқ яшил рангли бўлган, байроқ ўртасига қанотини икки томонга ёйган икки бошли бургут тасвири туширилган. Бургут олдида ўқланган ёй тасвири ҳам берилган.

Ислом дини қабул қилинганидан сўнг ташкил топган туркий давлатлар ўзларининг миллий давлат байроқларидан ташқари, Пайғамбар Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васалламнинг ярим ой ва юлдуз тамғали яшил туғини ҳам кўтарганлар.

Ватанимиз тарихида Амир Темур ва темурийлар даври алоҳида ўрин тутади. Амир Темурнинг буюк салтанат гоёси, табиийки, Соҳибқирон давлатининг рамз ва тимсолларида ўз ифодасини топган. Амир Темур давлатининг бош девонида хизмат қилган ва унинг

Амир Темурнинг
давлат байроғи

сафарларида доим қатнашиб юрган тарихчи Шарафиддин Али Яздий ва испан элчиси Руи Гонсалес де Клавихонинг гувоҳлик беришича, Соҳибқироннинг давлат белгилари қуёш, мовий осмон ва ҳайвонлар сардори – шердан иборат бўлган. Амир Темур давлатининг байроғи мовий рангда эди. Бинобарин, мовий ранг – тириклик мазмуни акс этган мангу осмон ва обиҳаёт рамзидир. Тимсоллар тилида бу яхшиликни, донишмандликни, ҳалолликни, шон-шуҳрат ва садоқатни билдиради.

Кешдаги Оқсаройнинг пештоқига гардиш ва қуёш акси тасвирланган эди. Амир Темурнинг давлат рамзига уч халқа тас-

вири туширилган. Бу халқалар Амир Темурнинг уч иклимди ҳукмрон эканлигига ишорадир.

Умуман, Амир Темур салтанатида байроқлар, туғлар, тим-солларга катта аҳамият берилган. «Темур тузуклари»даги мана бу мисоллар шундан далолат беради: «Амир бирон мамлакатни фатҳ этса, ёки ғаним лашкарини енгса, уни уч нарса билан мумтоз қилсинлар: биринчиси – фахрли китоб, туғ ва ноғори бериб уни баҳодир деб атасинлар; иккинчиси – уни давлат ва салтанат шериги билиб, кенгаш мажлисига киритсинлар; учинчиси – унга чегара вилояти топширилсин ва ўша ерлик амирлар унга бўйсинсинлар».

Темурийларнинг буюк вакили Бобур авлодлари давлатининг байроғи бўйи узун, эни қисқароқ бўлиб, байроқнинг чап эни томонидан ўнг энининг охирига қараб кенгайиб кетган, учбурчак сариқ рангга бўялган, байроқнинг қолган қисми эса қизил рангда тасвирланган. Ўрта Осиёда хонликлар даврида ҳам миллий рамзлар сифатида байроқлар мавжуд бўлган. Бухоро амирлигининг байроғи яшил рангда бўлиб, ярим ой ва беш қиррали юлдуз тасвири берилган.

Чор Россияси Туркистонни босиб олиб, ўз мустамлакасига айлантиргач, империянинг бир қисми сифатида бу ўлка учун ҳам герблар таъсис этди. Қуйида келтириладиган герблар ана шу даврга оиддир.

Туркистон генерал-губернаторлигининг герби

Сирдарё вилоятининг герби

Самарқанд вилоятининг герби Фарғона вилоятининг герби

Вилоятлар гербидан ташқари йирик шаҳарлар герблари ҳам сақланган. Масалан, Самарқанд, Жиззах, Тошкент шаҳарларининг герблари. Туркистон мухторияти – шўролар даврида мустақилликка эришиш учун қилинган ҳаракат натижаси бўлиб, сифатида атиги 71 кун яшади. Лекин шу қисқа муддат давомида у ўз рамзларига эга бўла олган эди.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕСПУБЛИКАЛАРИНИНГ ГЕРБЛАРИ

Бугунги кунда давлат рамзлари – муайян бир давлатнинг суверенитетини ифодалайдиган, тарихан таркиб топган алоҳида энг муҳим белгиларидир. Улар бевосита халқ, миллат ҳаёти, анъаналари, руҳияти, фольклори, тарихи билан чамбарчас боғлиқ. Давлат рамзлари мустақил давлатнинг муҳим ташқи белгиларини ўзида мужассамлаштиради. Давлат рамзларида халқнинг азалий орзуси, эзгу ниятлари, бугунги ҳаёт мазмуни акс этади. Давлат рамзлари конституция ёки махсус қонун билан белгилаб қўйилади. Давлат байроғи, давлат герби, давлат мадҳияси, давлат ранглари, давлат бошлиғининг штандарти (байроғи), давлат муҳри, давлат шиори асосий давлат рамзлари ҳисобланади. Жаҳон харитасида суверен давлат сифатида муносиб ўринга эга бўлган Ўзбекистон ҳам ўзининг давлат рамзларига, шу жумладан, Давлат гербига эгадир.

«Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби тўғрисида»- ги Қонун 1992 йил 2 июлда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Х сессиясида қабул қилинган бўлиб, унинг муаллифи рассом Анвар Мамажоновдир.

Гербнинг марказида тасвирланган – қанотларини кенг ёйиб турган Ҳумо куши – бахт-саодат ва эрксеварлик рамзидир. Гербнинг юқори қисмида Республикамиз собит ва барқарорлигининг рамзи сифатида саккиз қиррали юлдуз тасвирланган. У «қутлуғ» деган маънони англатади. Унинг ичида ярим ой ва беш қиррали юлдуз ифодаланган.

Куёш тасвири – давлатимизнинг йўли ҳамيشа нурли бўлиши учун билдирилган яхши ният тимсоли. Айни пайтда у республикаимизнинг ноёб иқлим шароитини ҳам кўрсатиб туради. Бошоқлар ризқ-рўзимиз бўлмиш ғалланинг тимсоли, оппоқ бўлиб очилаётган пахта чаноклари тасвирланган ғўза шохлари – серкуёш юртимизнинг донғини бутун дунёга таратган асосий бойлигимиз рамзидир. Бугдой бошоқлари ва пахта чанокларининг давлат байроғига ўхшаган лента билан ўраб қўйилганлиги – бу республикада яшаётган халқлар якдиллигининг тимсолидир.

Герб рангли тасвирда бўлиб, Ҳумо куши кумуш рангда; куёш, бошоқлар, пахта чаноғи ва «Ўзбекистон» деган ёзув тилларангда; ғўза шохлари ва барглари, водийлар яшил рангда; тоғлар ҳаворангда; чанокдаги пахта, дарёлар, ярим ой ва юлдуз оқ рангда; Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи тасвирланган лента тўрт хил рангда берилган.

Мустақилликни қўлга киритган қўшни республикалар ҳам ўзларининг гербини қабул қилишган. Қуйида улар ҳақида қисқача маълумот берилади.

1992–2003 йиллардаги Туркманистон давлат гербининг ҳозирги вақтда амалдаги гербдан фарқи унинг саккиз бурчак эмас, балки доира шаклида эканлигидадир. Герб қиёфасини ўзгартиришни таклиф қилган собиқ Президент С. Ниёзовнинг фикрича, саккиз бурчак қадимдан тўкин-сочинчилик, тинчлик ва хотир-

жамлик рамзи ҳисобланган. Туркменистоннинг янги герби 2003 йил 15 августда қабул қилинган бўлиб, у яшил, сариқ-тиллараңг каймо ҳамда ҳавораңг ва қизил раңг иккита доираларга туширилган. Доиралар бир-биридан сариқ-тиллараңг билан бир хил кенгликда ажратилган. Саккизбурчакнинг яшил раңгидаги қизил доирада давлатнинг миллий бойлиги элементлари тасвирланган: пастки қисмида 7 та очилиб турган ғўза чаноғи зангори барглари билан, ўрта қисмининг икки томонида сариқ-тиллараңгдаги буғдой бошоқлари тасвирланган. Юқори қисмида эса ярим ой бешта оқ раңгдаги юлдузлар билан тасвирланган.

Қизил доирада ҳажми 2 диаметрли соат стрелкаси бўйлаб туркман гиламлари: ахалтека, салир, эрсари, човдур ва ёвмутлар акс этиб, бу туркман халқининг дўстлиги ва бирдамлигини англатади. Ҳавораңг доирада Янардag – бетараф мустақил Туркменистоннинг Биринчи Президенти С. Ниёзовнинг ахалтека оти тасвирланиб, ушбу тулпор туркманларнинг ғурури рамзи ҳисобланади.

Туркменистон
герби
(1992–2003)

Тожикистон
герби

Қирғизистон
герби

Қозоғистон
герби

Тожикистоннинг 1992–1993 йиллардаги давлат гербида тасвирланган қанотли шер ўрнига, 1993 йилда 28 декабрда қабул қилинган мамлакатнинг янги гербида қорли тоғлар ортидан чиқиб келаётган қуёш нурлари устида тож шаклидаги тасвир ва унинг устида айлана шаклида жойлашган 7 та юлдуз ўрин олган. Гербнинг икки томонида гулчамбар, ўнгда буғдой бошоқлари,

чапда очилган гўза чаноклари тасвирланган. Гулчамбарнинг юқори қисмида уч хил рангдаги ленталар ва пастки қисмида лавҳ устидаги китоб тасвири акс этган.

Қозоғистон Республикасининг давлат герби 1996 йил 24 январда қабул қилинган бўлиб, мазкур герб ҳаворанг айлана устига жойлаштирилган шанирақ (ўтовнинг юқори қисми) тасвирида бўлиб, ҳар томонида қанотларини ёйиб турган афсонавий от қуёш нурларини таратувчи сифатида тасвирланган. Гербнинг пастки қисмида «Қазақстан» деган ёзув бор. Қозоғистон Республикасининг давлат гербида иккита ранг – олтин ва кўкиш ранглардан фойдаланилган. Муаллифлари машҳур рассомлар Жандарбек Малибеков ва Шота Валихановлардир.

Қирғизистоннинг давлат герби 1994 йил 14 январда қабул қилинган бўлиб, унда Манас эпосидаги мамлакат озодлиги тимсоли бўлган қанотларини ёйиб турган оққуш тасвирланади. Шунингдек, гербдан виқорли Олатов қоялари билан ўралган ва қуёш нурлари билан ёритилган Қирғистон марвариди Иссиқкўл тасвирланган бўлиб, бу қирғиз халқининг миллий оқ қалпогини эсга солади. Муаллифлари: А. Абдраев ва С. Дубанаев.

Назорат саволлари:

1. Геральдика фани қачон ва қай тарзда шаклланди?
2. Герб сўзининг маъноси нима?
3. Давлат гербларига қандай талаблар қўйилади?
4. Шаҳар гербларида нималар акс эттирилган?
5. Қадимги Шумер давлатининг гербида нима тасвирланган?
6. Гербларда иқтисодий белгилар қандай акс эттирилади?
7. Мухрларда тасвирланган энг қадимги герблар қайси даврга мансуб?
8. Ўзбекистон Республикасининг давлат герби қачон қабул қилинган?
9. Қайта туғилиш ва абадийлик рамзи бўлган геральдик жониворнинг номи нима?
10. Геральдикада энг кўп фойдаланиладиган қалқон шакли қайси?
11. Гербни тавсифлаш геральдикада нима деб аталади?
12. Тамғалар қачондан бошлаб кенг тарқалган?
13. Геральдик металллар ҳақида маълумот беринг.
14. Геральдик ранглар нечта?
15. Ҳокимият ва давлатнинг рамзи бўлган ҳайвонлар қайсилар?

16. Герольдлар фаолияти қачондан бошланган?
17. Биринчи бўлиб герблар ҳақида ким трактат ёзган?
18. Энг қадимги герб тўплами (гербовник) қачон ва қерда пайдо бўлган?
19. Европа геральдикасида қайси тасвир иккинчи ўғилни билдирган?
20. Европа геральдикасида атамалар кўпроқ қайси тилдан олинган?
21. Герблардаги олтин график тасвирда қайси белги орқали берилган?
22. Геральдикада тинчлик белгиси бўлган ўсимлик қайси?
23. Гербларнинг пайдо бўлиши қайси диний қарашлар билан боғлиқ?
24. Тамғаларнинг келиб чиқиши ҳақида маълумот қайси асарда учрайди?
25. Ўз гербига эга бўлган биринчи инглиз қироли ким?
26. Араб давлатлари учун хос геральдик хусусиятлар қайсилар?
27. Икки бошли бургутнинг энг қадимги тасвири қердан топилган?
28. Россияда икки бошли бургут тасвири қачон пайдо бўлди?
29. Бургут бошли ва қанотли, шер танали афсонавий геральдик ҳайвон?
30. Аёллар герблари кўпинча қайси шаклда бўлган?
31. Гербда ҳайвон тасвирлари берилган давлатларни санаб беринг.
32. Герблардаги тотемистик тасвирлар.
33. Ўзбекистон гербдаги саккизбурчак нима деб аталади?
34. Афсонавий бир шохли от тасвири дастлаб қерда пайдо бўлган?
35. Фамилияли герблар қайси даврда кўп учрайди?
36. Гербдаги дубулғага маҳкамланган мато парчаси нима деб аталган?
37. Тамғалар ҳақида нималар биласиз?
38. Мухрлар нима сабабдан пайдо бўлган?
39. Геральдика фанининг бошқа тарих фанлари билан боғлиқлигини изоҳланг.
40. Дворян гербларида нималар тасвирланган?
41. Қачондан бошлаб Европада герб тасвири туширила бошланган?
42. Гербнинг бурлет қисми қай тарзда пайдо бўлган?
43. Энг фахрий геральдик шакл қайси?
44. Қадимги Родос ороли гербда нима тасвирланган?
45. Герблардаги олтин дубулға шахснинг қайси табақага тегишли эканлигини билдирган?
46. Гербни таърифлаш унинг қайси қисмидан бошланади?
47. Чор Россияси даврида босиб олинган ҳудудлар герби учун хос жиҳатларни кўрсатинг.
48. Англия геральдикасида мавжуд бўлган қўшимча тасвирлар нима деб аталган?
49. Герольдлар кимлар?
50. Энг қадимги мухрлар қерда пайдо бўлган?

ХУЛОСА

Ўтмишни ўрганиш, тарғиб этиш ҳамда таълим-тарбия соҳасида ундан кенг фойдаланиш ўсиб келаётган авлодни баркамол шахс сифатида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этиши шубҳасиз. Юртбошимиз ўз маърузаларида ҳар қандай инсон нафақат ўз тарихини, балки жаҳон тарихини, умумбашарий тараққиёт йўлини чуқур идрок этиши зарурлигини қайта-қайта таъкидлаган.

Тарих фанини чуқур ўрганишда геральдика фанининг ҳам бошқа ёрдамчи тарих фанлари каби ўрни ва аҳамияти беқиёс. Шу нуқтаи назардан, геральдика фанининг асосий вазифаси умумий тарзда мазкур фаннинг пайдо бўлиши ва ривожланиши билан танишиш, герб элементларини таҳлил қилувчи ва тизимга солувчи назарий ёки расмий геральдика асосларини, геральдик атамаларни, алоҳида мамлакатлардаги геральдиканинг ўзига хос хусусиятларини таснифлаш, гербларнинг алоҳида ва аҳамиятли жиҳатларини қайд этишдан иборат.

Геральдика билан илк танишувнинг асосий мақсади гербни «ўқий» олиш ва унинг хронологиясини аниқлашдан иборат. Гербшуносликнинг бугунги аҳволи ва геральдик адабиётларнинг камлиги бу соҳада иш олиб боришни бирмунча қийинлаштиришини юқорида ҳам тилга олган эдик. Ҳатто геральдика билан махсус шуғулланувчи мутахассислар учун ҳам гербни дарҳол ва тўлиқ таҳлил қила олиш ҳал қилиниши мураккаб бўлган масаладир. Аммо бу ҳолат, бизнингча, муҳим тарихий манба бўлган гербларни ўрганишдан воз кечишга олиб келмаслиги керак. Ушбу ўринда геральдик маълумотдан тарихий тадқиқотда муҳим манба сифатида самарали фойдалана олиш муҳим. Шу жиҳатдан олганда, мазкур фанни ўрганиш бугунги кунда

долзарблигича қолмоқда. Юртбошимиз Ислом Каримовнинг «...замон талаби шуки, профессор ва ўқитувчилар ўзларида мавжуд билимлар билан ва савия билан чекланиб қолмасдан, хорижий мамлакатлар тажрибасини қунт ва сабот билан ўрганиб, мағзини чақиб, ундан кейин ўз талабаларига сабоқ беришлари зарур» деган ўғитларига қатъий амал қилиб, ушуб ўқув-услубий қўлланмани тайёрладик. Келгусида мазкур қўлланмани янада мукамаллаштириш, янги маълумотлар билан бойитиш ниятидамиз.

Ўйлаймизки, ушуб қўлланма нафақат ўқувчи-талабалар, балки китобхонларнинг ҳам жаҳон тарихига бўлган қизиқиши янада ортишига сабаб бўлади.

ФАНГА ОИД АТАМАЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

Арматюра – гербнинг ёрдамчи элементи бўлиб, одатда қалқонга айлана тарзда жойлаштирилади. Арматюралар ҳарбий геральдикада ҳам учрайди ва у гербнинг кимга ёки қайси қўшин турига тааллуқлигини англатади.

Армирован (қуролланган) – қуролланган геральдик ҳайвон – тирноқлар, шохлар, тишлар, кўзлар маълум бир рангда тасвирланган.

Армигер – герб эгаси.

Аугментация – гербга қўшилган фахрий белги бўлиб, одатда тақдирлаш сифатида тайёрланган (фахрий гербларга ҳам қаралсин).

Баньер – квадрат ёки узун (узайтирилган) байрок, рицар олиб юрган герб.

Бестиарий – фантастик ҳайвонлар тўғрисидаги афсона ва ривоятлар тўплами бўлиб, одатда тасвирлар билан тарифланган.

Бурелет – матодан ишланган ва ичи жун билан тўлдирилган қоплама бўлиб, дубулга устидан кийилган. Шунингдек, намёт каби бурелет ҳам герб рангида бўялган.

Возникающая (вужудга келиш) – геральдик шаклга тариф, бошқа шаклдан фарқли равишда тўлиқсиз тасвирланади.

Вольная часть (canton) (эркин қисм) – гербнинг бир қанча кичик ўнг ёки чап томондаги чорак қисми, тўғрибурчакли соҳаси.

Выходящая (чиқувчи) – геральдик шаклларнинг тавсифи бўлиб, шаклларнинг тўлиқсиз, яъни ярим кўриниши.

Геральдика (гербшунослик) – тарихий фан бўлиб, гербларнинг келиб чиқиши тарихини, вужудга келиши эволюциясини, шунингдек гербга эгалик қилиш, вориснинг юридик ҳуқуқини ўрганади.

Герб – қалқон устига туширилган тасвир бўлиб, одатда геральдик қоидалар асосида яратилган. Кичик, ўртача ва катта герблар бўлиши мумкин. Кичик герб фақат қалқон устида, ўртача герб эса дубулгада тасвирланган. Катта герб эса ўзида геральдик белгиларни мужассам этган (дубулга, клейнот, намёт қалқон тутувчи, мантия, тож ва шиорлар).

Герольд — у ёки бу геральдик соҳасида хизмат қилувчи шахс. Ўрта аср турнирларидаги жарчи бўлиб, геральдика ва шажара билимдони ва уларни тўпловчи.

Герольдмейстер — катта геролд.

Глава (chief) — қалқоннинг юқори қисмининг учдан бир бўлаги.

Горностаевый мех (Оксичкон мўйнаси) — геральдик мўйналардан бири. Ўзига хос қора думчалари билан ажралиб туради, шахмат тартиби каби кумуш майдончага жойлаштирилади. Баъзи ҳолларда кумуш думчалари қора рангдаги майдонга жойлаштирилиб, ранглари ҳам ўзгариши мумкин.

Дамасцировка (diapered) — юпка металга тасвирланган расмни эслатувчи нақш. У қалқоннинг юзасига тасвирланган бўлиб, таранг тортилган матони эслатади.

Девиз (шиор) — одатда қалқоннинг пастки қисмидага лентага битилгин ёзув. Баъзи ҳолларда девизлар тўғридан — тўғри лентасиз гербнинг ўзига ёзилган. Агар қалқон доира шаклида бўлса девиз айланасига ёзилган. Одатда девизлардан рицар турнирларида фойдаланилган.

Девиз лентаси — одатда девиз ленталари гербнинг пастки қисмига жойлаштирилган. Шотландия геральдикида девизлар дубулганинг устида тасвирланган.

Декстер — қалқоннинг геральдик ўнг томони.

Дубулга — гербнинг асосий элементларидан бири. Кўпинча шахсий ва уюшма гербларида фойдаланилган, камдан-кам ҳолларда ҳудудий гербларда ҳам ишлатилган.

Золото (олтин) — геральдик металллардан бири ҳисобланади. Олтин сариқ ранг билан тасвирланади. График шаклда олтин нуқталар билан тасвирланади.

Изумруд — геральдикада зангори белги.

Импреза — Италияда шахсий муҳр ёки бежик бўлиб, уруғ рамзини ифодалаган.

Кайма (bordure) — ҳошия. Қалқоннинг учдан бир қисмини қамраб олади ва унинг чеккаларига жойлаштирилади.

Картуш — жимжимадор лавҳа ёки рамка. Ўзига хос бўлган чиройли безак бўлиб, чўзиқ шаклдаги қалқонга жойлаштирилади. Баъзи ҳолларда маълум мартабаларни ҳам ифодалаган.

Клобук — монахлар кулоҳи (қалпоғи). Черков хизматчиларининг алоҳида бош кийими бўлиб, ҳолирга пайтда рус черкови гербларида алоҳида ўрин тутди.

Корона – тож. Дубулға ёки тўғридан-тўғри қалқонга жойлаштирилади. Тўрли кўринишдаги кўплаб тожлар мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бирини гербларда кўриш мумкин. Тожлар дубулға, қалқон ва ридолар устида тасвирланган. Баъзи бир мамлакатларнинг замонавий гербларида профессионал мартабани билдирувчи тожлар ҳам мавжуд.

Крест – хоч, кенг қамровли шаклларнинг алоҳида гуруҳи (200 га яқин тури мавжуд) бўлиб, учта асосий гуруҳга бўлиш мумкин. Масалан, оддий, қиялама Х шаклида ва паншаха Y шаклларида бўлиши мумкин.

Кумуш – геральдик металлларнинг иккитасидан бири. Кумуш оранг билан тасвирланади. Кумуш график эквивалентга эга бўлмасдан бўшлиқ кенглиги билан ифодаланади.

Лазурь – кўм-кўк тус. Геральдикада сирланган мовий ранг тушунилади.

Ламбель (турнир ёқаси) – қалқонга жойлаштирилган бўлиб, ундаги чизиқлар устига эгасининг исми ёзилган, қисқа кўринишдаги горизонтал тарзда кесилган учта ёки бешта бўртиклари пастга қаратилган алоҳида белги. Ламбель Буюк Британияда кенг тарқалган.

Мантия (ридо) – монахларнинг анъанавий байрам либоси. Мустақилликнинг бу белгилари монахлар ва олий ҳокимият эгалари, шунингдек, олий аслзодалар вакилларининг гербларида ҳам мавжуд бўлган. Баъзи ҳолларда корпоратив (уюшма) гербларида ҳам тасвирланган.

Металлар – геральдикада қўлланиладиган металлар сони иккита – олтин ва кумуш.

Намёт – дубулғага бириктирилган мато кўринишидаги тасвир бўлиб, герб рангининг асосига тўғри келган (метал ёки сир). Салиб юришлари даврида пайдо бўлган. Ҳозирги пайтда гербнинг декоратив беаги бўлиб, турли декоратив шаклдаги мато, ўсимлик ва лента кўринишида тасвирланади.

Натуральный – шаклнинг ранги табиий ранг (асосан сўз ҳайвонот ва ўсимлик дунёси тўғрисида кетганда ишлатилади).

Нашлемник – Европа анъаналарида клейнод. Дубулғанинг устки қисмидаги безакни тутиб турувчи. Дастлаб ҳайвон шохларидан ва қушларнинг парларидан бўлган. Кўпинча герб қалқонининг шакли ва ранги такрорланади.

Оконечность или основание (base), (тугалланган ёки асос) – қалқон пастки қисмининг учдан бир қисмини эгаллайди. Кўпинча бу шаклларнинг юқори қисми қаварик ҳолда тасвирланади ва яшил ранг билан бўялиб, ерни ифодалайди ҳамда унинг устига қандайдир бир объект қўйилади. Масалан, ҳайвон.

Олмаҳон мўйнаси – геральдик мўйналарнинг ҳар иккисидан бири бўлиб, қалқонларда кумуш ёки лаъл шаклида тасвирланган. Баъзан ўзгартирилган шаклда ҳам бўлиб, маълум бир маънони англатиб, кўпинча ранглари ўзгариб турган.

Основание (асос, пойдевор, замин) – қалқон тутиб турувчилар турадиган платформа. Унинг устига герб бутун ҳолда жойлаштирилади.

Ошкора герб (гласный герб) (инглиз геральдикасида «Allusive Arms», шунингдек, «canting» ёки «punning», французчада – «Armes parlantes») – гербни яратишда эгасининг овозли исмининг эътимологияси ёзилади (аксарият ҳолларда ёлғон бўлиб, натижада аллюзия содир бўлади).

Перевязь влево (bend) и **перевязь вправо** (bend sinister), (ўнг йки чап томондаги тасма) – қалқоннинг учдан бирини эгаллайди, диагонал ҳолда жойлаштирилади.

Пересечение (кесишган нукта) – чизик билан белгиланиб, ўртадан ўнг ва чап томонларни бир-бири билан боғлайди.

Персевант – одатда герольднинг ёрдамчиси, у ёки бу геральдик хизматнинг кичик хизматчиси.

Пояс (fess), (бел) – қалқон ўртасидаги учдан бир қисм бўлиб, горизонтал ҳолда жойлаштирилади.

Пурпур (тўқ қизик) – геральдикада малинали – қизил рангда сирлаш.

Рассечение (ёриб кўриш) – ўртасидан асос бошигача ўтказилган чизик.

Синистер – қалқоннинг геральдик чап томони.

Скошение (скошененный щит), (чегирилган) – қалқоннинг юқори бурчагидан диагонал бўйлаб тортиладиган чизик – агар ўнг томондан тортилса чегирма ўнгдан, чап томондан тортилса чапдан деб аталади.

Столб (pale), (устун) – қалқоннинг учдан бир қисмини ўртасидан эгаллаган вертикал ҳолдаги устун.

Стропило (chevron) – иккита боғич билан мустаҳкамланадиган қалқоннинг пастки бурчакларидан ўртасигача кўтарилган бўлади.

Табар – герольдларнинг алоҳида байрам либоси бўлиб, Т шакли кўринишидаги камзули, геральдик композициялар билан безатилади.

Тарч – алоҳида жимжимадор шаклдаги қалқон. У найза тикиши (ўрнатиш) учун мўлжалланган. Германияда пайдо бўлган, бироқ Италия геральдикасига характерлидир.

Тинктурлар – финифтей (сирланган), метал ва мўйналарнинг умумий геральдик номи.

Усеянный (қопламок, тўлдирмоқ) – геральдик қалқоннинг таснифи бўлиб, унинг майдони тенг ҳолда шакллар билан безатилади (юлдузлар, томчилар, доиралар, учкунлар, тангалар, нилуфар ва б.).

Фантастик (афсонавий) шакллар – фантастик тасаввурдаги мавжудодлар, яъни аждар, бир шохли махлук, кентавр ва бошқалар акс эттирилади.

Фахрий герблар («Arms of honor» yoki «Arms of concession») – олий ҳокимият эгаси томонидан маълум бир муҳим воқеа муносабати билан ёки кўрсатган жасорати туфайли армигерга тақдим қилинган герб (Аугментацияга қаралсин).

Финифти (сирланган ранг) – геральдикада рангларнинг номлари. Асосан, 5 та сирланган ранг мавжуд: кўм-кўк (лазурь), тўқ қизил (червлень), зангори (изумруд), қора (чернь ёки диамант) ва тўқ қизик (пурпур). Инглиз геральдик амалиётида бир қанча иккинчи даражали ранглар бўлиб, улар, асосан, муомаладан чиққан.

Червлень (тўқ қизил) – геральдикада қизил сирланган белги.

Чернь (баъзида – диамант) – геральдикада қора сирланган ранг.

Шакллар – геральдик (чизиқчалар билан қалқонни бўлиб туради) ва ногеральдик. Геральдик шакллар, ўз навбатида, фахрий ва иккинчи даражалиларга бўлинади. Барча фахрий шаклларда диминативлар кичрайтирилган версияси бирдан икки ва бирдан саккиз кенгликда бўлиши мумкин. Рус геральдикасида бу шакллар тор шакллар деб аталади. Иккинчи даражали ёки оддий шакллар фахрий шаклларни уч баробар кичрайтирилган ҳолатида бўлади. Ўз шаклига кўра улар учбурчакли, тўртбурчакли, доира ва шартли шаклларда бўлиши мумкин. Баъзи ҳолларда оддий шакллар ўртасида тешикчалар билан тасвирланади. Иккинчи даражали геральдик шакллар сони 300 дан ортиқ. Ногеральдик шакллар табиий, суний ва афсонавийларга бўли-

лади. Табиий шакллар табиат объектлари: ҳайвонлар, балиқлар, қушлар, ўсимликлар ва инсон тасвирланади. Суний шакллар инсон томонидан яратилган объектлар: қуроллар, меъморчилик обидалари ва б.

Шраффировка – геральдик тизим чизгилари бўлиб, график ҳолда геральдик металллар, сирлар ва мўйналарни тасвирлайди. XVII асрда италиялик Сильвестр Петра-Санкт томонидан ўйлаб топилган.

Қалқоннинг шакли – кўплаб кўринишдаги турлари маълум бўлиб, улардан 9 таси тан олинган. Улар қуйидагилар: варяглар, испанлар, италянлар, французлар, инглизлар, византияликлар, немислар ҳамда ромб ва квадрат шаклларда бўлган.

Қалқон – гербнинг асоси бўлиб, унинг устига асосий ва иккинчи даражали геральдик шакллар жойлаштирилади. Улар ҳар-хил шаклда ва анъаналар кўринишида бўлиши мумкин.

Қалқон тутувчи – қалқонни ушлаб турувчи ва қалқонда акс эттирилган шакллар тушунилади. Одатда бу геральдик ҳайвонлар ва одамларнинг шакллари ҳам бўлиши мумкин. Қалқон тутувчилар мумтоз геральдика намуналарини эмас, балки мустақил ҳолда ўз рамзларини ҳам тутиб туриши мумкин.

Қалқонча (inescutcheon) – қалқоннинг кўринишини такрорлайдиган шакл. Қалқон ўртасида тасвирланиб, уни майдонининг учдан бирини эгаллайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

Karimov I. A. Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. T.: O'zbekiston, 2015.

В. Б. Кобрин, Г. А. Леонтьева, П. А. Шорин. Вспомогательные исторические дисциплины. – М.: Просвещение, 1984.

Введение в специальные исторические дисциплины. / Т. П. Гусарова, О. В. Дмитриева, И. С. Филлипов и др. – М.: МГУ, 1990.

Слейтер С. Геральдика. Иллюстрированная энциклопедия. Издание второе, переработанное и дополненное / Пер. И. Жилинской. – М.: Эксмо, 2005.

Сангирова Д. Х., Кодирова Л. Б «Геральдика ва сфрагистика» фанидан ўқув-услубий мажмуа. – Гулистон, 2007.

Е. В. Пчелов. Государственные символы России – герб, флаг, гимн. – М.: ТИД Русское слово-РС. 2004.

Давидович Е. А. «Вопросы генеалогии и хронологии Караханидов во второй половине XII в.» В книге Средняя Азия в древности и средневековье (история и культура). – М., 1977.

Шониёзов К. Қанғ давлати ва қанғлилар. – Т., Фан, 1990.

Геральдика в прошлом, настоящем и будущем: Материалы конференции. – СПб.: Гос. Эрмитажа, 2000.

Агафонова Е. А. Общий Гербовник дворянских родов Всероссийской Империи. К истории создания и публикации. // 275 лет геральдической службы.

Агафонова Е. А. Преобразования императора Павла I в системе российской геральдики и Мальтийский орден. // Император Павел Первый и Орден Св. Иоанна Иерусалимского в России. – СПб., 1995.

Борисов (Ильин) И. В. Родовые гербы России. – М.: Виктория-Янтарныйсказ, 1997.

Борисов И. В. Об «Эмблематическом гербовнике» В. К. Лукомского. // Геральдика. – Л., 1987.

Вилинбахов Г. В. Реформ: государственной геральдики России при Александре II. // Александр II и его эпоха. – СПб., 1995.

Вилинбахов Г. В. Геральдика – вспомогательная историческая дисциплина (к вопросу о предмете исследования и структуре). // Геральдика. – Л., 1983.

Геральдика: Материалы и исследования. – Л., 1987. Гербоведъ. 1992–2005. № 1–80.

Думин СВ. Гербы в России. // Дворянские роды Российской Империи. Т. 1. – СПб., 1993.

Ерошкин Н. П. Гербовое отделение сенатского Департамента герольдии в начале XX века. // Геральдика. – Л., 1987.

Каменцева Е. И. Русская сфрагистика и геральдика. Учебное пособие. – М.: МГИАИ, 1983.

Кин М. Геральдика и герольды. // Кин М. Рыцарство. – М., 2000.

Лакиер А. Б. Русская геральдика. – М.: Книга, 1990.

Медведев М. Ю. Геральдика. // Специальные исторические дисциплины. – СПб., 2003.

Соболева Н. А. Старинные гербы российских городов. М.: Наука, 1985.

Указ Президента Российской Федерации о Геральдическом совете при Президенте Российской Федерации (в ред. Указа Президента РФ от 25. 06. 2004 № 799, Указа Президента РФ от 26 августа 2004 года № 1121).

Черных А. П. Геральдика. // Введение в специальные исторические дисциплины. Учебное пособие. – М., 1990.

Шепелев Л. Е. Родовые гербы. // Шепелев Л. Е. Титулы, мундиры, ордена в Российской Империи. – Л., 1991.

Шумков А. А. Родовая геральдика в современной России: ее понимание и отражение «Дворянским календарем». // Соповещание по вопросам личной (родовой) геральдики...

Интернет сайты:

www.geraldika.ru.

<http://www.wikipedia.org>.

<http://www.excurs.ru>.

http://polina.bu.ru/metall_history.

<http://collection.rin.ru/>

<http://ec-dejavu.ru/h/Heraldica.html>

<http://www.geraldik.ru/>

ДУНЁ ДАВЛАТЛАРИНИНГ ГЕРБЛАРИ

Афғонистон

Албания

АҚШ

Андорра

Аргентина

Арманистон

Австралия

Австрия

Антигуа ва
Барбуда

Бангладеш

Барбадос

Баҳрайн

Багама

Белгия

Белиз

Бутан

Буюк
Британия

Боливия

Босния ва
Герцеговина

Бразилия

Ботсвана

Боливия

Бенин

Буркина-
Фасо

Беларус

Бруней

Бурунди

БАА

Вануату

Ватикан

Венгрия

Вьетнам

Венесуела

Гамбия

Гаяна

Гана

Гондурас

Габон

Гватемала

Гренада

Грузия

Гвинея-Бисау

Гвинея

Греция

Гаити

Германия

Дания

Доминика

Доминикан

ЖАР

Жазоир

Жанубий
Судан

Жанубий
Осетия

Жибути

Замбия

Зимбабве

Исландия

Испания

Ирландия

Иордания

Исроил

Италия

Индонезия

Ирок

Камерун

Колумбия

Косово

Коста-Рика

Канада

Коте дИвуар

Камбоджа

Куба

Кения

Кабо-Верде

Кирибати

Комор
ороллари

Конго (КДР)

Конго
Республикаси

Корея
(КХДР)

Корея
Республикаси

Кипр

Латвия

Лаос

Либерия

Литва

Ливия

Лихтенштейн

Люксембург

Ливан

Лесото

Мянма

Мали

Мальта

Марказий
Африка
Республикаси

Марокаш

Маршалл
ороллари

Мавритания

Маврикий

Мексика

Македония

Микронезия

Миср

Молдова

Монако

Монголия

Малави

Малайзия

Мозамбик

Малдив

Непал

Никарагуа

Нигер

Намибия

Нигерия

Нидерландия

Норвегия

Озарбайжон

Перу

Палау

Парагвай

Полша

Португалия

Панама

Покистон

Руанда

Руминия

Россия (РФ)

Сент Винсент
ва Гренадина

Самоа

Сент Китс
ва Невис

Саудия
Арабистони

Сенегал

Сент-Лусия

Сан-Марино

Сомалиленд

Сан-Томе ва
Принципи

Сахара араб
демократик
республика

Сербия

Сейшел

Серра Леоне

Сингапур

Словакия

Словения

Сомали

Судан

Суринам

Сурия

Соломон
ороллари

Свазиленд

Салвадор

Того

Таиланд

Танзания

Тожикистон

Тонга

Тринидад
ва Тобаго

Тунис

Туркия

Туркменистон

Тувалу

Тоғли
Қорабоғ

Уганда

Украина

Уругвай

Уммон

Фижи
Ороллари

Финляндия

Фаластин

Филиппин

Франция

Хитой (ХХР)

Хитой
(Таибей)

Хорватия

Чили

Чад

Чехия

Черногория

Швейцария

Шри Ланка

Швеция

Шимолый
Кипр

Шарқий
Тимор

Эквадор

Экваториал
Гвинея

Эфиопия

Эстония

Эритрея

Эрон

Япония

Яман

Ямайка

Янги
Зеландия

Ўзбекистон

Қирғизистон

Қозоғистон

Кувайт

Қатар

Ҳиндистон

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
Геральдика фанининг предмети, мақсад ва вазифалари	5
Илк геральдик шакллар ва геральдика фанининг вужудга келиши	9
Гербларнинг тарихий босқичлари ва ўзига хос хусусиятлари.....	17
Гербларнинг турлари	35
Франция герблари тарихи	42
Француз қироллик геральдикаси.....	44
«Армориал женераль»	46
Наполеон Бонапартнинг геральдик ислоҳоти	47
Ўрта асрлар ва янги даврларда Россия давлат герби	48
XX асрда Россия давлат герблари	54
Россия шаҳар ва губерня герблари.....	56
Рус дворян герблари	61
Турон халқлари тарихида рамзий белгилар	64
Марказий Осиё республикаларининг герблари	71
Хулоса	76
Фанга оид атамаларнинг қисқача изоҳли луғати	78
Фойдаланилган адабиётлар.....	84

**Гайрат Ҳамроев,
Журабек Бегимқулов**

ГЕРАЛЬДИКА

Ўқув-услубий қўлланма

ТОШКЕНТ–«TAMADDUN»–2016

Мухаррир *Ж. Қўнишев*

Техник муҳаррир *Ш. Рустамов*

Бадий муҳаррир *Ж. Муродов*

Мусахҳиҳ *О. Холбутаев*

Саҳифаловчи *Ф. Назаров*

Нашриёт лицензияси АИ №247. 02. 10 2013 й.

Босишга рухсат этилди 22. 03. 2016. Бичими 60 × 84 $\frac{1}{16}$.

«Times New Roman» гарнитураси. Офсет қоғози.

Офсет босма усулида чоп этилди. Шартли б. т. 5,5.

Адади 500 нусха. Буюртма № 21–16.

«Tamaddun» нашриёти, 100129.

Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30-уй.

«Turon matbaa» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

Тошкент шаҳри, Олмазор тумани, Талабалар кўчаси, 2-уй.

«Tamaddun»
нашриёти

ISBN 978-9943-377-99-8

9 789943 377998